

BOSILJKA JANJATOVIĆ

Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju
1933—1936. s obzirom na politiku KPJ*Prvi dio*

Uvod

1

Problemima sindikalnog pokreta u Hrvatskoj u prvoj polovici tridesetih godina ovog stoljeća u našoj se historiografiji dosad uglavnom nije posvećivala pažnja, iako je sindikalni pokret bio važna komponenta radničkog pokreta: sindikati su, u vrijeme kad nije bilo legalnih radničkih partija, bili, upravo zbog mogućnosti masovnog okupljanja radnika, pogodne organizacije za ostvarenje i političkih koncepcija pojedinih struja u radničkom pokretu i izvan njega.

Radovi u kojima je obuhvaćeno i ovo razdoblje sindikalnog pokreta obrađuju zapravo duži period i većinom se odnose na pojedine regije ili gradove, na pojedine sindikate ili na pojedine aspekte sindikalnog pokreta, u prvom redu na štrajkove.¹ Ima i radova koji su pregledi historije radničkog pokreta, ali su u njima tek usput dotaknuta i pitanja sindikalnog pokreta u cjelini a u ovom razdoblju posebno.² O socijalnoj strukturi radničke klase i o ekonomskom položaju radnika između

¹ *Josip Cazi*, Vukovar u klasnoj borbi, Zagreb, 1955; *V. Cecić*, Historija organizacije političkih borba grafičkih radnika Hrvatske 1870—1944, Zagreb 1955; Četrdeset godina borbe drvodjeljskih radnika, Beograd 1955; *Z. Krnić*, Pregled historije radničkog pokreta drvodjelaca u Slavanskom Brodu, Slavonski Brod 1956. itd. Iscrpnije o tome vidi u radu *M. Dimitrijević*, Proučavanje ekonomske i socijalne strukture i položaja radničke klase u Hrvatskoj između dva svjetska rata u našoj poslijeratnoj literaturi, *Putovi revolucije* (rukopis u redakciji). O štrajkovima ima relativno mnogo članaka, i to uglavnom u novinama. U većini slučajeva pisali su ih sudionici događaja, pa takvi članci bez sumnje mogu poslužiti kao izvor.

² *J. Cazi*, Komunistička partija Jugoslavije i sindikati, Beograd 1959; Pregled istorije SKJ, Beograd 1963; *D. Gizdić*, Radnički pokret u Dalmaciji između Prvog i Drugog svjetskog rata, *Mogućnosti*, 4/1959, 334—344 i 5/1959, 401—411; Prilozi za izučavanje KP kotara Bjelovar 1919—1952, Bjelovar 1959. itd. Usp. *M. Dimitrijević*, n. dj.

1918. i 1941. postoji također oskudna literatura, što otežava istraživanje razvoja sindikalnog pokreta.³

Namjera je da se u ovom radu ukaže na neke najvažnije probleme sindikalnog pokreta u Hrvatskoj u tom razdoblju prvenstveno zbog toga što upravo tada počinje proces učvršćivanja komunista u sindikatima, koje su dotada vodili socijalisti — u Ujedinjenom radničkom sindikalnom savezu Jugoslavije (dalje URSSJ). Ipak dodirnete su i druge struje u sindikalnom pokretu toga vremena, da bi se bolje osvijetlio rad Komunističke partije u sindikatima, da bi se dobila cjelovitija slika sindikalnog pokreta i pokazali odnosi pojedinih struja u njemu. Ovo su dakle samo prilozi proučavanju problematike sindikalnog pokreta u Hrvatskoj u spomenutom razdoblju s težištem na istraživanju politike KPJ u njemu.

Izvori za proučavanje sindikalnog pokreta u razdoblju 1918—1941, pa dakle i između 1933. i 1936, raznovrsni su i prilično obilni. To je u prvom redu fond Radničke komore u Zagrebu, a zatim fondovi koji se odnose na rad pojedinih sindikalnih saveza. Osim toga postoje dokumenti nastali u državnom aparatu s podacima o sindikalnom pokretu. Relativno je bogat i materijal iz fondova koji se odnose na rad Komunističke partije, posebno na njezine stavove o sindikalnom pitanju. Zatim su tu materijali drugih političkih grupacija ili partija koji se odnose na radnički pokret, pa prema tome i na sindikalni (u prvom redu HSS). Suvremena štampa sindikalnog pokreta također je vrlo brojna. Gotovo svaka struja u sindikalnom pokretu imala je svoje glasilo, a podaci o pojedinim pojavama iz sindikalnog pokreta mogu se naći i u suvremenoj dnevnoj štampi različitih političkih orijentacija. I memoarska je građa prilično iscrpna, iako je riječ uglavnom o sjećanjima pojedinih sindikalnih rukovodilaca koja se odnose na duži period.⁴

2

Poslije uvođenja šestojanuarske diktature 1929. radnička klasa u Jugoslaviji i u Hrvatskoj nema nijedne legalne političke stranke pomoću koje bi mogla aktivno sudjelovati u političkom životu. Jedine su legalne masovne organizacije radnika sindikati koji su formalno strukovna udruženja, a svrha im je prvenstveno ekonomska i socijalna zaštita radnika. Komunistička partija radi u ilegalnosti već od 1920; god. 1929, nakon uspostave diktature, zabranjen je rad svim političkim strankama pa tako i Socijalističkoj partiji Jugoslavije, koja nije nastavila ni ilegalno djelovati. U isto je vrijeme, tj. 11. siječnja 1929, zabranjen

³ C. Đurđević, Položaj i akcije radničke klase Jugoslavije u periodu pred drugi svjetski rat, Beograd 1951; S. Dimitrijević, Privredni razvitak Jugoslavije od 1918—1941. godine, Enciklopedija Jugoslavije, IV, 638—651, i kao poseban rad u Novom Sadu 1962; S. Kukoleća, Industrija Jugoslavije 1918—1938, Beograd 1941; M. Mirković, Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1958. (IX i X poglavlje).

⁴ Navedeni izvori (osim štampe) nalaze se uglavnom u arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (IHRPH).

rad i Nezavisnim sindikatima u kojima je Komunistička partija imala odlučujući utjecaj, pa su komunisti ostali bez mogućnosti legalnog djelovanja putem sindikata. Upravo zbog toga, ali i zbog pritiska odozdo, tj. zahtjeva članova da se uključe u legalan rad sindikata i ulaznja najprije pojedinaca, a kasnije i čitavih saveza bivših Nezavisnih sindikata u socijalistički orijentirane sindikate koji su bili nesmetano nastavili s radom, Komunistička partija donosi u srpnju 1932. — mada nakon stanovitog kolebanja rukovodstva — odluku o upućivanju svojih članova na rad u te sindikate, i to u prvom redu u URSSJ. Budući da je URSSJ imao u to vrijeme organizacije gotovo u cijeloj zemlji, a one su bile relativno autonomne u odnosu na centralu, to je i bio najpogodniji sindikat putem kojega bi Komunistička partija mogla provoditi svoje stavove o sindikalnom radu.⁵ Opći radnički savez (ORS) također je bio socijalistički orijentiran, ali je imao manje organizacija nego URSSJ,

⁵ Usp. Lj. Petrović, Prilozi proučavanju sindikalnog pokreta u Hrvatskoj 1929—1932. godine, *Putovi revolucije*, 7—8/1966, i M. Uradin, Neke primjedbe na prikaz radničkog pokreta Hrvatske između dva rata, *Putovi revolucije*, 3—4/1964.

Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ) nastao je na tzv. kongresu ujedinjenja između Glavnog radničkog saveza (GRS-a) i 4 člana Centralnog radničkog sindikalnog odbora Jugoslavije (CRSOJ) 1925. u Beogradu. Po organizacionoj strukturi URSSJ je savez saveza — tj. radnici su po strukama učlanjeni u pojedine saveze, a svi ti strukovni savezi čine URSSJ. Centralna uprava URSSJ-a bila je u Beogradu, a svaki savez imao je svoju centralnu upravu i za pojedina područja podsaveze i podsavezne uprave. Na pojedinim teritorijima postojala je Oblasna ili Pokrajinska uprava URSSJ-a, u koju su ulazili po određenom ključu, ovisno o broju članstva, predstavnici svih URSSJ-ovih saveza koji su bili na tom području. U svakom mjestu gdje je bilo nekoliko podružnica sastavnih saveza URSSJ-a organiziran je mjesni međustrukovni odbor URSSJ-a (MMO) u koji su također prema broju članstva ulazili predstavnici podružnica. Osnovna organizaciona jedinica bila je podružnica ili samo »platište« za cijelo mjesto ili čak za pojedino poduzeće. Svaki od tih foruma imao je izvršni odbor, a članovi u njima bili su redoviti ili zamjenici. Ipak pripadanje pojedinom savezu nije uvijek određivala struka. Naime, radnici iste struke mogli su biti učlanjeni u različite saveze. Tako su npr. drvodjelci 1930. mogli biti učlanjeni u Osrednje društvo lesnih delavcev, s upravom u Ljubljani, ili u Savez drvodjelskih radnika — Zagreb, ili u Savez drvodjelskih radnika — Sarajevo, ili u Sindikat drvodjelskih radnika — Beograd. Iako je bilo pokušaja da se savezi iste struke stope u jedan, ipak je organizaciona situacija ostala gotovo nepromijenjena sve do zabrane URSSJ-a 1940. (*Ujedinjeni sindikati*, 16. X 1925, 1; Izveštaj uprave URSSJ-a II redovnom kongresu u Zagrebu 27—28. IX 1931. godine, bez oznake godine. Tabela: Brojno stanje članstva po organizacijama, strukama i pokrajinama 1928—1930; *Radničke novine*, 7. XI 1930, 18. I 1936.)

Opći radnički savez (ORS) osnovan je za područje Hrvatske i Slavonije 1908, a počeo je djelovati tek početkom 1910. Tada su u nj ušli sezonski i tvornički radnici. Od 1925—1930. nalazi se u sklopu URSSJ-a i ima oko 5000 članova. Organizaciona shema tog saveza bila je: jedno poduzeće, jedna sindikalna organizacija. ORS je vodio Vilim Haramina, socijalist koji se u razdoblju od 1930. dalje oštro ogradio od Topalovićevih socijalista iz URSSJ-a zbog osobnih i principijelnih razloga. I u ORS-u je osnovna organizaciona jedinica bila podružnica. Centrala saveza nalazila se u Zagrebu. (E. Tomac, Reorganizacija socijalističkih sindikata u Hrvatskoj u razdoblju 1906—1910. godine. *Putovi revolucije*, 7—8/1966, 123 i 124; V. Korać, Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1933, knj. II, 404; B. Janjatović, Izbori za radničke komore u Hrvatskoj 1933. godine, *Putovi revolucije*, 7—8/1966, 60—70.) Budući da je u ovom posljednjem radu obrađena situacija u sindikalnom pokretu u Hrvatskoj u vezi s izborima za radničke komore, ovdje se neće detaljnije razmatrati odnosi u sindikalnom pokretu u to vrijeme ni oživljavanje rada gotovo svih spomenutih sindikalnih organizacija.

i to uglavnom u sjevernoj Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji, pa je zbog toga bio manje prikladan za ostvarivanje utjecaja na radnike u cjelini i preuzimanja vodeće uloge u sindikalnom pokretu. Osim toga u ORS-u su sve organizacije neposredno ovisile o centralnoj upravi i imale manju slobodu djelovanja. To je bio jedan od osnovnih razloga da su komunisti, koji su prije službene odluke o ulaženju u socijalističke sindikate na području Hrvatske i bili ušli u ORS, ubrzo napustili ovaj savez i orijentirali se na URSSJ. Tu su, dakle, dolazila do izražaja nastojanja i socijalista i komunista da ostvare svoje političke koncepcije s obzirom na rad u sindikatima, a mogućnost legalnog rada i masovnost tih organizacija olakšavala je njihov utjecaj na radnike.

Osim ovih klasnih sindikata u istom razdoblju djeluju i sindikati koji su pod neposrednim utjecajem režimske stranke — Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ): to je od polovice 1936. i dalje Jugoslovenski radnički savez (JUGORAS), ekspozitura Jugoslovenske radikalne zajednice za radnike. Uz to djeluju i poslodavačke sindikalne organizacije — Jugoslovenski nacionalni radnički sindikati (JNRS), osnovane od 1930. dalje.

Pomoću sindikata u to vrijeme ostvaruju se i klerikalni utjecaji na radnike, i to pomoću Radničkog strukovnog saveza, koji djeluje uglavnom u Hrvatskoj (u sjevernoj Hrvatskoj i u Dalmaciji).

Hrvatska seljačka stranka (HSS) — tada opoziciona građanska partija — nastojala je uz pomoć Hrvatskog radničkog saveza (HRS), obnovljenog 1935, organizaciono uklopiti radnike u pokret koji je vodila i pokušavala tako ostvariti svoj utjecaj na radnike. Zbog neriješenog hrvatskog nacionalnog pitanja i drugih problema koji su iz toga izvirali ona je putem HRS-a i uspjela okupiti znatan broj radnika.

Prema tome, u ovom razdoblju posredstvom sindikata nastoje utjecati na radnike i usmjeravati njihovu djelatnost kao društvene i političke snage ne samo političke stranke odnosno grupacije iz radničkog pokreta, nego i režimske i opozicione stranke, a i neke druge političke grupacije. Komunistička partija Jugoslavije, u ilegalnosti, i socijalisti bez formalne organizacije, ne iscrpljuju svoju aktivnost samo u sindikatima, nego djeluju i na druge načine: Komunistička partija kao ilegalna politička stranka, a socijalisti pokušavajući legalno obnoviti svoju stranku. Ipak, nesumnjivo velik dio njihove aktivnosti odvija se u sindikatima koji tako dobivaju karakter i političkih organizacija.

Sve te karakteristike sindikalnog pokreta dolaze do izražaja i nakon 1936, ali je ta godina presudna za aktivnost komunista u sindikalnom pokretu u Hrvatskoj izuzevši Dalmaciju: komunisti i njihovi simpatizeri uspjeli su tada preuzeti u svoje ruke Pokrajinsku upravu URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju i to je odredilo njihove pozicije unutar URSSJ-a, pa i u sindikalnom pokretu uopće. Ujedno je to odredilo i stav ostalih sindikalnih organizacija u Hrvatskoj prema URSSJ-u. Proces jačanja komunističkih pozicija u URSSJ-ovim sindikatima u Hrvatskoj (misli se na područje uže Hrvatske) započeo je 1933. Do te godine, nakon zabrane rada Nezavisnih sindikata, komunisti i njihovi simpatizeri

postepeno ulaze u URSSJ-ove sindikate i u ORS, boreći se u prvom redu za mogućnost pripadanja tim organizacijama i mimo službenih direktiva CK. U isto vrijeme, zbog pritiska diktature, ostale sindikalne organizacije — u prvom redu HRS — gotovo uopće ne djeluju. Tek 1933. u jesen, u vezi s raspisanim izborima za radničke komore, počinje jača aktivnost gotovo svih spomenutih sindikata. Zbog svega toga uzet je u razmatranje ovaj period razvoja sindikalnog pokreta na području Hrvatske.

Ekonomski i socijalni položaj radnika

U godinama 1931—1934. došle su do punog izražaja u Jugoslaviji posljedice ekonomske krize koja je zahvatila svijet još 1929. To se odrazilo i na osjetnom padu osiguranih radničkih nadnica u vrijeme krize⁶, ali su nadnice narednih godina i dalje padale. U razdoblju o kojem je ovdje riječ nadnice su za cijelu Jugoslaviju (prema izvještajima socijalnog osiguranja, a ti su nastali na osnovu prijava poslodavaca) iznosile u prosjeku: 1933. 23,22 din; 1934. 22,24 din; 1935. 21,65 din. U toku 1936. dolazi do neznatnog povećanja prosječnih nominalnih nadnica: prosječna nadnica za cijelu zemlju iznosi tada 21,67 din.⁷ Realne nadnice za cijelu zemlju također pokazuju tendenciju padanja, zbog toga što naročito potkraj toga razdoblja dolazi do osjetnog povišenja cijena poljoprivrednim proizvodima.⁸

⁶ Lj. Petrović, Prilozi proučavanju n. dj.; M. Kolar-Dimitrijević, Obris strukture radničke klase međuratnog razdoblja u svjetlu privrednog razvitka, zbornik Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata, Zagreb 1968, 129 i dalje.
⁷ URSSJ 1934—1937, Izvještaj izvršnog odbora IV kongresu, II Položaj radnika, 1.

⁸ Za ostala područja nadnice su se kretale ovako:

	Mjeseca ožujka	Prosječna nominalna nadnica Dinara	Prosječna realna nadnica Dinara		Mjeseca ožujka	Prosječna nominalna nadnica Dinara	Prosječna realna nadnica Dinara
Beograd	1934.	24,99	24,99	Novi Sad	1934.	19,72	19,72
	1935.	23,95	23,64		1935.	18,83	18,68
	1936.	23,93	23,05		1936.	18,19	17,86
Ljubljana	1934.	22,66	22,66	Sarajevo	1934.	20,61	20,61
	1935.	22,32	22,49		1935.	20,21	20,04
	1936.	22,18	21,86		1936.	20,35	20,08

(URSSJ 1934—1937. n. dj. II Položaj radnika, 7. Za 1933. godinu nema takvih podataka.)

Međutim, za područje Središnjeg ureda za osiguranje radnika za Zagreb realne nadnice u toku 1934. i nakon te godine postepeno rastu:

	Ožujak	Prosječna nominalna nadnica	Prosječna realna nadnica
Zagreb	1934.	23,36	23,36
	1935.	22,78	23,88
	1936.	22,85	23,94

Za područje Splita situacija je nešto drugačija, iako je tendencija rasta ista:

	Ožujak	Prosječna nominalna nadnica	Prosječna realna nadnica
Split	1934.	23,14	23,14
	1935.	23,68	24,30
	1936.	23,05	22,24 ⁹

Iako su, dakle, radničke nadnice na području socijalnog osiguranja za Zagreb i Split veće od prosjeka za cijelu Jugoslaviju, ipak situacija nije bitno drugačija, pogotovo za područje zagrebačkog Središnjeg ureda za socijalno osiguranje radnika. Naime, prema izvještajima zagrebačke industrijske komore u drvenoj industriji — šumskoj, građevinskoj i industriji prerade drveta — realne su nadnice mnogo niže. Kako u tim industrijama radi oko 52% zaposlenih radnika, izlazi, prema izvještajima industrijske komore, da više od polovice radnika ne zarađuje ni toliko da pokrije troškove minimuma potrebnog za život. Pri tom treba istaći da je mnogo nepovoljniji položaj radnika s porodicom, koji prema istim izvještajima imaju od tog minimuma 55,7% manjka.¹⁰ Slično je i u tekstilnoj industriji.¹¹

I u tom je razdoblju osnovni problem nezaposlenost, i to ne samo onih radnika koji su već radili pa su ostali bez posla, nego je još mnogo više bilo prividno zaposlenih — uglavnom seljaka, koji su zbog agrarne krize tih godina došli u nezavidan položaj. U gradovima su vojsku nezaposlenih povećavali upravo proletarizirani seljaci. Egzaktnih statistika o broju nezaposlenih nema. Do tih podataka za pojedina razdoblja dolazilo se uspoređivanjem broja osiguranih radnika po godinama. Izvještaji burze rada nepotpuni su i zbog toga što one uglavnom nisu posredovale rad poljoprivrednim radnicima. Prema jednoj izjavi ministra za socijalnu politiku i narodno zdravlje I. Pucelja početkom 1933.

⁹ Isto.

¹⁰ B. Krekić, Radnički štrajkovi 1936, Beograd 1936, 31.

¹¹ Tekstilna industrija i tekstilno radništvo u Jugoslaviji, Beograd 1936. (Anketa Centralnog sekretarijata radničkih komora od 24. I 1936.)

u Jugoslaviji je bilo više od 200.000 nezaposlenih stručnih radnika, a nezaposlenih sezonskih radnika bilo je oko 500.000.¹²

Na području Savske banovine, prema procjeni A. Benka Grada, bilo je nezaposlenih: u prosincu 1933. 26.703; u prosincu 1934. 23.720; u prosincu 1935. 20.525; u ožujku 1936. 20.000.¹³

Prema izvještajima Središnjeg ureda za osiguranje radnika broj zaposlenih u razdoblju od 1933—1936. bio je u porastu, ali je taj porast ostvaren samo u pojedinim industrijskim granama.¹⁴

Ukratko: iako je osnovni problem nezaposlenost — dakle nemogućnost dobivanja najminimalnijih nadnica — ni nadnice zaposlenih radnika u većini industrijskih grana nisu odgovarale troškovima minimuma potrebnog za život. U nepovoljnijem su položaju bili radnici s porodicom. Dakako, prava slika ekonomskog položaja radnika u tom razdoblju mogla bi se dobiti tek poslije iscrpnih ekonomskih analiza ne samo radničkih nadnica nego i troškova života i procjena broja nezaposlenih. Ipak, i ovih nekoliko podataka upućuje na osnovne probleme u određivanju položaja radnika u to vrijeme.¹⁵

Sindikalne organizacije — URSSJ, ORS, RSS i HRS — podnosile su u vezi s nezaposlenošću različite predstavke vladi, a na sjednicama svojih foruma i putem radničkih komora razmatrale su to pitanje i donosile prijedloge za njegovo rješenje. Ali, mada je ta aktivnost bila prilično široka, do bitnih poboljšanja nije došlo.¹⁶

U početku 1933. URSSJ je uputio predstavku ministru socijalne politike i narodnog zdravlja, u kojoj se predlaže normiranje radnog dana na osam sati, kao jedan od oblika borbe protiv nezaposlenosti. U toj se predstavci traži i reorganizacija inspekcija rada, koje imaju premalo inspektora

¹² *Radničke novine*, 10. II 1933.

¹³ Z. Topalović, *Radnička nezaposlenost u krizi*, Beograd, bez oznake godine, 13; A. B. Grado je do tih brojeva došao na temelju popisa zaposlenih u 66 poduzeća Savske banovine od 1930—1936. Za Primorsku banovinu nema takvih procjena.

¹⁴ Prema Statističkim godišnjacima za 1933, 1934/1935. i 1936. osiguranih je u cijeloj Jugoslaviji bilo: 1933. 520.980; 1934. 543.559; 1935. 564.287; 1936. 616.209.

Za Savsku banovinu donose ove podatke: 30. VI 1933. 135.223; 30. VI 1934. 148.545; 30. VI 1935. 151.035.

Za godinu 1936. nema podataka. U Primorskoj banovini bilo je osiguranih: 30. VI 1933. 20.827; 30. VI 1934. 20.081; 30. VI 1935. 21.779.

Nema podataka ni za godinu 1936. Treba spomenuti da u tim statistikama nisu uzeti u obzir rudari, koji su bili osigurani putem bratinskih blagajna, kao ni privatni namještenici koji su se osiguravali kod »Merkura«. (Statistički godišnjak za 1933, knj. V, Beograd 1935, Statistički godišnjak za 1936, knj. VII, Beograd 1937.)

¹⁵ O tim problemima vidi instruktivan prikaz u radu M. Mirkovića, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918—1941*, Zagreb 1952, 44—53.

¹⁶ Po finansijskom zakonu za 1934/1935. nezaposleni su mogli dobiti potporu do najviše 20 tjedana nezaposlenosti, i to 5—15 dinara na dan za člana središnjeg ureda za socijalno osiguranje (SUZOR), razmjerno trajanju i visini prinosa u posljednjih 5 godina zaposlenosti, dok se u ranijim godinama potpora dobivala do 16 tjedana nezaposlenosti, i to najviše do 10 dinara na dan. (*Službene novine*, br. 73 od 29. III 1934. i *Radničke novine*, Zagreb 13. IV 1934. [dalje *Radničke novine*].) Naredbom o zbrinjavanju nezaposlenih od 15. XII 1935, koja je stupila na snagu 1. I 1936, trebalo je prijeći sa sistema pomoći na sistem osiguranja radnika putem burza rada. (Zaštita i osiguranje radnika, Beograd 1936, 17.)

pa oni ne mogu osigurati nadzor u svim tvornicama.¹⁷ Centralni sekretarijat radničkih komora održao je 28. i 29. IV 1933. u Mariboru sjednicu na kojoj se raspravljalo o načinima suzbijanja nezaposlenosti. Zaključeno je da se traži strogo provođenje 8-satnog radnog dana i zabrana prekovremenog rada.¹⁸ Na Oblasnoj konferenciji URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju, održanoj 25. VI 1933, donijeta je rezolucija u kojoj se traži uvođenje 40-satnog radnog tjedna, a za teže poslove 34-satnog, i da se organiziraju javni radovi.¹⁹ Anketa radničkih komora o nezaposlenosti i akciji za pomoć nezaposlenima, održana 4. i 5. III 1934. u Beogradu, zaključila je da se traži striktno pridržavanje radnog vremena propisanog zakonom.²⁰ Na I redovnoj skupštini članova uprave Radničke komore Zagreb, 21. i 22. VII 1934, između ostalog raspravljalo se i o nezaposlenosti pa je odlučeno da se zatraži obavezno zakonsko osiguranje svih najamnih radnika, tako da svi zaposleni sudjeluju s određenim postotkom u osiguranju nezaposlenih, ali da s istim postotkom sudjeluju i poslodavci. Ostatak bi trebalo da nadoknadi država, banovine i općine. Iz te bi sume nezaposleni radnici dobivali pomoć za vrijeme nezaposlenosti u visini minimuma potrebnog za život. Kao jedan od prijedloga za rješenje nezaposlenosti tada je upućen i apel vlastima za organiziranje javnih radova.²¹ Na kongresu Saveza živežarskih radnika Jugoslavije, koji je bio sastavni dio URSSJ-a, održanom 12. i 13. VIII 1934. u Beogradu, zatraženo je hitno provođenje osiguranja za vrijeme nezaposlenosti.²² Slični su zahtjevi postavljeni na Oblasnoj konferenciji URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju 30. IX 1934. u Zagrebu. Tada se tražila i planska organizacija privrede u kojoj bi se isključile suprotnosti između proizvodne i kupovne snage, organiziranje velikih javnih radova i skraćivanje radnog vremena na 40 sati tjedno.²³ Na III kongresu URSSJ-a u Sarajevu 14. i 15. XII 1934. istaknuta je potreba pomoći nezaposlenima.²⁴ Izvršni odbor URSSJ-a na svojoj sjednici 25. IV 1935. donio je odluku da se radi suzbijanja nezaposlenosti traži striktno pridržavanje zakonskih odredaba o radnom vremenu.²⁵ Sindikalni savjet URSSJ-a održan 13. X

¹⁷ *Radničke novine*, 14. IV 1933.

¹⁸ *Radničke novine*, 19. V 1933.

¹⁹ *Radničke novine*, 1. VII 1933. Po uredbi o izvođenju javnih radova od 22. XI 1933. trebalo je da država osigura svake godine 30,000,000 dinara za izvođenje manjih javnih radova putem banovina. Ta je uredba izmijenjena 22. XI 1934. s tim što 5% prihoda iz državnog fonda ide u korist nezaposlenih radnika (*Službene novine*, br. 273 od 23. XI 1934). Drugog veljače 1935. izdana je uredba o financiranju javnih radova za izgradnju putova međunarodnih, novih i za upotpunjavanje željezničke mreže. Po toj uredbi ministar financija trebalo je da postupno u toku dvije godine emitira državne obveznice u vrijednosti od milijardu dinara, kao unutrašnje zajmove za ostvarenje tih radova. (*Službene novine*, br. 30 od 7. II 1935.)

²⁰ *Radničke novine*, 9. III 1934.

²¹ IHRPH, Radnička komora, 1934, fasc. 8100—8200.

²² Isto, fasc. 7300—7400.

²³ *Radničke novine*, 6. X 1934.

²⁴ *Radničke novine*, 29. XII 1934.

²⁵ *Radničke novine*, 17. V 1935.

1935. u Beogradu zatražio je osiguranje radnika za vrijeme nezaposlenosti.²⁶ Takav je zahtjev postavljen i na VI kongresu radničkih komora 26. i 27. I 1936. u Beogradu.²⁷

Opći radnički savez postavljao je u *Radničkom glasniku* i u mnogim zaključcima svojih foruma gotovo jednake zahtjeve. I on se zalagao za oživljavanje privrede kako bi se spriječila nezaposlenost, za osiguranje u slučaju nezaposlenosti, za organiziranje javnih radova, za donošenje zakona o nezaposlenosti, i za postupnije uvođenje racionalizacije u privredi, jer je po njihovu mišljenju racionalizacija proizvodnje bila jedan od uzroka nezaposlenosti.²⁸

Zahtjeve za suzbijanje nezaposlenosti postavljali su i Radnički strukovni savez, Hrvatski radnički savez, ali i režimski sindikat JUGORAS i poslodavački — JNRS, dakako obrazlažući ih u smislu svojih osnovnih koncepcija, a u stvari u nastojanju da ojačaju svoj utjecaj na radnike. Radnički strukovni savez postavljao je u listu *Socijalna pravda* između ostalih i zahtjeve za smanjenje nezaposlenosti, odnosno njezinu likvidaciju, i to organiziranjem samopomoći, uvođenjem javnih radova, skraćivanjem radnog vremena i drugim mjerama koje su predlagale i socijalističke sindikalne organizacije.²⁹

I HRS je predlagao različite mjere za uklanjanje nezaposlenosti ili za njezino ublažavanje, a sve su one bile obuhvaćene i u spomenutim zahtjevima drugih sindikalnih organizacija.³⁰

Forumima svih tih organizacija, skrećući pažnju javnosti i vlasti na ove probleme, ograničavali su se uglavnom na prijedloge, na pisanje predstavljanja, a nisu poduzimali radikalnije akcije. Tome je svakako pridonijela opća društveno-politička situacija, ali i orijentacija tih organizacija. Pitanje nezaposlenosti nije se moglo riješiti ni brzo a ni provođenjem nekih mjera kao npr. organiziranjem javnih radova ili zakonskim osiguranjem nezaposlenih. Takve su mjere mogle samo donekle ublažiti problem.

Radi rješenja problema nezaposlenosti i bijednih nadnica, dakle položaja radnika uopće, sindikalne su organizacije predlagale i tražile propisivanje zakona o minimalnim nadnicama i obavezno sklapanje kolektivnih ugovora. I ta je aktivnost dobila široke razmjere: objavljivani su članci u sindikalnoj štampi, a pojedini sindikalni forumi, radničke komore ili skupštine radnika upućivale su takve zahtjeve vlastima. U tom su smislu najživlje djelovali URSSJ i ORS, iako su i druge sindikalne organizacije donosile takve prijedloge.

Na XI međunarodnoj konferenciji rada 1928. u Ženevi donesena je konvencija o pitanju zakona o minimalnim nadnicama. Prisutni su bili i

²⁶ *Radničke novine*, 18. X 1935.

²⁷ *Zaštita i osiguranje radnika*, Rad VI kongresa radničkih komora u Beogradu 26. i 27. januara 1936. godine, Beograd 1936.

²⁸ *Radnički glasnik*, Zagreb, 28. I 1933, 29. IX 1934, 8. XII 1934, 7. IV 1935, 3. VIII 1935, 25. IV 1936. itd. (dalje *Radnički glasnik*).

²⁹ *Socijalna pravda*, Zagreb, 25. IV, 30. X 1934. (dalje *Socijalna pravda*).

³⁰ Nacionalna sveučilišna biblioteka, Zagreb, Leci, nesignirano, Proglas Hrvatskog radničkog saveza, prosinac 1935; *Hrvatski radnik*, Zagreb, 1. V 1936. (dalje *Hrvatski radnik*).

predstavnicima Jugoslavije — tj. jugoslavenske vlade, koji su se složili da je intervencija države u određivanju minimalnih nadnica nužna.³¹ I prije te konferencije sindikalne su organizacije tražile određivanje minimalnih nadnica, a nakon potpisivanja konvencije još su odlučnije zahtijevale donošenje zakona o minimalnim nadnicama.³²

Na Oblasnoj konferenciji URSSJ-a održanoj 25. VI 1933. u Zagrebu postavljen je zahtjev da se utvrde minimalne nadnice, a takav je zahtjev postavljen te godine i na konstitutivnoj skupštini Radničke komore Zagreb.³³ Isto su tražili i pojedini savezi URSSJ-a — Savez građevinskih radnika na konferenciji 31. III — 3. IV 1934. u Beogradu, Oblasni odbor Saveza metalaca za Hrvatsku, Slavoniju i Vrbasku banovinu na sjednici 21. VII 1934, Savez živežarskih radnika na konferenciji 12—13. VIII 1934. u Beogradu itd.³⁴ U prosincu 1934. na III kongresu URSSJ-a, donesena je rezolucija o minimalnim nadnicama: upozoreno je da su nadnice takve da predstavljaju ne samo nacionalnu sramotu nego i političku opasnost, pa se predlaže i zahtijeva od vlade zakon o minimalnim nadnicama i odtječivanje radničkih i namješteničkih primanja od poreza, a ujedno i puna sloboda rada sindikalnih organizacija, koje jedine mogu spriječiti srozavanje nadnica.³⁵ U Beogradu je 19. I 1935. održan sastanak Centralnog sekretarijata radničkih komora o pitanju minimalnih nadnica. Sekretarijat je predložio da se pri Ministarstvu za socijalnu politiku i narodno zdravlje i pri svim banskim upravama stvore organi s jednakim brojem radnika i poslodavaca uz stanoviti broj stručnjaka, koji bi najprije utvrdili pravo stanje nadnica, a zatim bi odlučili u kojim bi granama privrede trebalo propisati minimalne nadnice i u kojoj visini.³⁶ Takvu je odluku donio i izvršni odbor URSSJ-a na svojoj sjednici 25. IV 1935.³⁷ U svim se prijedlozima naglašavalo da minimalne nadnice ne smiju biti manje od minimuma potrebnog za život.

ORS je također tražio reguliranje nadnica donošenjem zakona o minimalnim nadnicama. Tako je u članku »Uređenje radničkih nadnica« predsjednik ORS-a Vilim Haramina predložio ministru socijalne politike i narodnog zdravlja da organizira ankete radnika različitih struka koje bi tačno ispitale stanje radničkih nadnica i da se na osnovu toga donese zakon koji bi garantirao minimum, ali bi ostavio slobodu i za

³¹ B. Krekić, Radnička nadnica kao privredni, socijalni i kulturni faktor, Beograd 1934.

³² Usp. A. Hadžirović, Donošenje »Uredbe o utvrđivanju minimalnih nadnica, zaključivanju kolektivnih ugovora, pomirenju i arbitraži« 13. februara 1937. godine, Prilozi, Institut za historiju radničkog pokreta Sarajevo, 1/1965, 97—108. U tom je radu autor zaključio da su u pokretanju zahtjeva za donošenje Uredbe o utvrđivanju minimalnih nadnica kao i u donošenju primjedbi na prednacrt zakona o minimalnim nadnicama aktivni bili Opći radnički savez i URSSJ, što je netačno. Do toga je najvjerojatnije došlo zbog toga što autoru nisu bili na raspolaganju izvori o djelatnosti ostalih saveza.

³³ Radničke novine, 1. VII 1934; IHRPH, Radnička komora, 1934, br. 3802.

³⁴ IHRPH, Radnička komora, 1934, fasc. 5600—5700, fasc. 6800—6900, fasc. 7300—7400.

³⁵ Radničke novine, 29. XII 1934.

³⁶ IHRPH, Radnička komora, 1935, fasc. 400—600.

³⁷ Radničke novine, 17. V 1935.

određivanje maksimuma radničkih nadnica.³⁸ Na sastanku podružničkog vijeća ORS-a 15. V 1934. u Zagrebu glavna je tema bila zahtjev da se donese zakon o minimalnim nadnicama.³⁹ Veliko vijeće podružnice ORS-a u Zagrebu 4. XII 1934. razmatralo je pitanje donošenja zakona o minimalnim nadnicama ističući da nisu više kadri sprečavati srozavanje radničkih nadnica štrajkovima kao što su to nekada činili.⁴⁰ Zatim je ORS 4. II 1935. predao ministru socijalne politike i narodnog zdravlja predstavku u kojoj je iznio stanje radničkih nadnica i zatražio donošenje zakona o minimalnim nadnicama.⁴¹ U tom su smislu donijeti zaključci i na VI redovnom kongresu ORS-a 13. IV 1936. u Osijeku, a i na sastancima drugih njegovih foruma.⁴²

Zakon o minimalnim nadnicama tražio je i Radnički strukovni savez putem svog organa *Socijalna pravda* u skladu sa svojim programom o humanom uređenju odnosa poslodavaca i radnika.⁴³

Pitanje određivanja minimalnih nadnica uvijek se povezivalo s obaveznim sklapanjem kolektivnih ugovora, ugovora koje bi u ime radnika sklapale sindikalne organizacije i koji bi tako imali veće značenje za radnike, jer bi poslodavce više obavezivali nego pojedinačni ugovori.

I za traženje zakona o minimalnim nadnicama može se reći isto što i za rješavanje pitanja nezaposlenosti. Socijalistički orijentirani sindikati željeli su da se mirnim putem riješe aktualna pitanja radnika, i zbog toga su bili onako glasni i uporni u člancima koje su objavljivali u svojim novinama i u zaključcima svojih foruma. Mada je njihova djelatnost bila ograničena uglavnom na pisanje u novinama i na podnošenje predstavki, tako su ipak i javnost i vlasti bile upozorene na ekonomski položaj radnika i na neodrživost takvog stanja. Pokazali su se i neki rezultati, ali je nesumnjivo i porast štrajkaškog i tarifnog pokreta u svim industrijskim granama u roku 1935. i 1936. ubrzao odluku vlasti da se počne rješavati problem nadnica. U financijskom zakonu za 1936. ministar socijalne politike i narodnog zdravlja dobio je ovlaštenje da nakon saslušanja poslodavačkih i radničkih komora propiše način utvrđivanja minimalnih nadnica.⁴⁴ Ministarstvo je prednacrt uredbe dostavilo Radničkoj komori Zagreb 27. IV 1936, a također i svim sindikalnim organizacijama.⁴⁵ URSSJ, ORS i HRS iznijeli su svoje primjedbe na nacrt i uglavnom ga ocijenili negativno ukazujući na to da su mnoge njegove odredbe uperene protiv radnika, i da pri sastavljanju prednacrtu nisu uzeta u obzir mišljenja sindikalnih organizacija. Naime, prema prednacrtu uredba je sadržavala zapravo četiri uredbe: uredbu o javnom propisivanju minimalnih nadnica, uredbu o obaveznom sklapanju kolektivnih ugovora u svim poduzećima koja zapošljavaju više od 10 osoba, uredbu o obaveznom postupku mirenja pred jednim odborom u slučaju

³⁸ *Radnički glasnik*, 5. V 1934.

³⁹ Isto, 19. V 1934.

⁴⁰ Isto, 8. XII 1934.

⁴¹ Isto, 23. II 1935.

⁴² Isto, 25. IV 1936.

⁴³ *Socijalna pravda*, 30. X 1934.

⁴⁴ *Radničke novine*, 10. IV 1936.

⁴⁵ IHRPH, Radnička komora, 1936, br. 4302.

neslaganja s kolektivnim ugovorom, uredbu o obaveznom suđenju i ograničenju prava na štrajk. Ova je posljednja zabranjivala štrajk ako ga ne odobri arbitražna komisija. U slučaju pokretanja štrajka bez odobrenja te komisije predviđena je bila globa do 10.000 dinara ili zatvor.⁴⁶ Po uredbi o obaveznom sklapanju kolektivnih ugovora kolektivne je ugovore trebalo da sklapa poslodavac s radničkim povjerenicima, a ne sa sindikalnom organizacijom, čime je poslodavcima olakšano da nameću svoje uvjete i omogućeno da se osjećaju manje obvezanim na izvršenje ugovora. Što se tiče određivanja minimalnih nadnica, ostavljeno je privredi, dakle poslodavcima, da ih odrede prema svojim mogućnostima plaćanja, što znači da ne treba voditi računa o egzistencijalnom minimumu radnika. Osim toga, u arbitražnim komisijama trebalo je da budu poslodavci, predstavnici ministarstva za socijalnu politiku i narodno zdravlje i neki drugi činovnici, a predstavnici radnika, odnosno sindikalnih organizacija, bili su u manjini.⁴⁷

Komunisti u URSSJ-u složili su se sa zahtjevom za određivanje minimalnih nadnica, ali samo kao prvim korakom u rješavanju problema niskih nadnica. I oni su se izjasnili protiv prednacrta uredbe s istim argumentima kao i socijalisti u URSSJ-u i ORS-u. Ali, oni su tražili akciono jedinstvo svih sindikalnih organizacija, pomoću kojega bi se mogla odbiti uredba kakvu su vlasti predložile, odnosno da zakon o minimalnim nadnicama bude rezultat borbe radničke klase i da radnička klasa diktira uvjete zakona i njegove odredbe.⁴⁸

Međutim, Uredba o utvrđivanju minimalnih nadnica, sklapanju kolektivnih ugovora, mirenju i arbitraži ipak je donesena 13. II 1937. i to onakva kakva je bila predviđena prednactom. Prema uredbi je minimalna nadnica imala biti 2 dinara na sat za pomoćno osoblje, tj. za nekvalificirane radnike, a to je prema proračunima bilo manje od egzistencijalnog minimuma. Pri tom se pravila i razlika među radnicima koji su navršili 18 godina i onima ispod te granice, kao i radnicima u mjestima do 5000 stanovnika i u većim mjestima. Za radnike mlađe od 18 godina nadnica je bila manja od 2 dinara na sat, a isto tako i za radnike koji su bili stariji ali su živjeli u manjim mjestima.⁴⁹

Ni toliko očekivana Uredba o minimalnim nadnicama nije dakle riješila problem, kako su to s pravom isticali komunisti i prije njezina donošenja. Iako su osnovnim zakonom radničkog zakonodavstva — Zakonom o zaštiti radnika od 14. VI 1922 — radnicima bila zagwarantirana prava kao što je 8-satni radni dan, sloboda udruživanja tj. pravo na slobodne

⁴⁶ Štrajk je bio zabranjen u saobraćaju, rudarstvu, elektranama, poduzećima koja su opskrbljavala vodom, poduzećima za ishranu i ustanovama javne higijene neovisno o odredbama uredbe. (*Radničke novine*, 15. V 1936.)

⁴⁷ *Radničke novine*, 15. V, 22. V 1936; *Radnički glasnik*, 16. V 1936; *Hrvatski radnik*, 1. V 1936.

⁴⁸ *Radnik*, Zagreb, 27. VIII, 16. X 1936.

⁴⁹ Član 1. Uredbe i paragraf 1. Naredbe banskih uprava u vezi s reguliranjem nadnica do propisivanja minimalnih nadnica. Uredba je objavljena u *Službenim novinama*, 33/13. II 1937. Stupila je na snagu 15. IV 1937.

sindikalne organizacije i biranje radničkih i namješteničkih povjerenika, u praksi ih radnici nisu uvijek i potpuno mogli ostvariti. U štampi svih sindikalnih pravaca brojni članci upozoravali su da poslodavci krše osnovni zakon radničkog zakonodavstva i najosjetljivija prava radnika. Radno se vrijeme u većini industrijskih grana povećalo bez naknade za prekovremeni rad, i to osobito u manjim poduzećima, poslodavci su odugovlačili s biranjem radničkih povjerenika ili ga potpuno izbjegavali, a bili su neskloni i postojanju sindikalne organizacije u svom poduzeću.⁵⁰ Da bi statističkim podacima dokazale te svoje izvještaje, sindikalne organizacije, u prvom redu URSSJ, i radničke komore organizirale su ankete o položaju radnika u pojedinim industrijskim granama. Naročito široka i iscrpna bila je anketa o položaju radnika tekstilne industrije održana 24. I 1936. u Beogradu. Iz nje se može zaključiti da se, iako je tekstilna industrija napredovala i razvijala se vrlo povoljno, položaj tekstilnih radnika ipak pogoršavao.⁵¹ Do sličnih su rezultata došle i druge ankete, ali one nisu bile tako opsežne kao ova o položaju tekstilnih radnika.⁵²

Aktualna pitanja radnika bila su dakle i u ovom razdoblju visina nadnica i njihov nerazmjer s troškovima života, nezaposlenost i pitanje slobode udruživanja i izbora radničkih i namješteničkih povjerenika. To se odrazilo i na stupnju sindikalne organiziranosti. Niske su nadnice gotovo onemogućavale plaćanje sindikalne članarine, koja je, mada nije bila visoka, predstavljala velik teret osobito za nekvalificirane radnike i radnike s porodicom. Ovoj osnovnoj poteškoći pridružila se često i nemogućnost slobodnog izbora radničkih povjerenika i učlanjivanja u sindikate. Uza sve to na sindikate su djelovale i političke struje izvan radničke klase, a ni sindikalne klasne organizacije nisu bile jedinstvene. Tako se ekonomski položaj radnika odražavao na sindikalnoj organiziranosti i na heterogenosti sindikalnih organizacija.

Stav KPJ prema radu u sindikatima i postepeno jačanje komunista u URSSJ-ovim organizacijama

Prema rezoluciji Privremenog rukovodstva KPJ o radu u sindikatima od srpnja 1932. organizacioni oblik rada komunista u sindikatima koje su vodili socijalisti trebalo je da postane revolucionarna sindikalna opozicija (RSO), koja bi se unutar sindikata i pojedinih poduzeća na čelu s komunistima borila protiv dotadašnjih funkcionera a za akciono jedin-

⁵⁰ IHRPH, Radnička komora, 1934, fasc. 900—1000, USTORJ 1936. Ankete o položaju tekstilnih radnika održane u Varaždinu (2. VI 1935), Karlovcu (1. IX 1935) i Osijeku (13. X 1935) upravo su u tim pitanjima pokazale izvanredne poteškoće s kojima su radnici suočeni u svakodnevnom radu.

⁵¹ Vidi bilješku 10.

⁵² Takva je bila anketa o položaju rudarskih radnika, održana u Beogradu 25. I 1936, anketa o zakonskoj zaštiti kućnih pomoćnica održana u Beogradu 23. I 1936, anketa o položaju monopolskih radnika održana 18. i 19. IV 1936. u Beogradu.

stvo radnika u svim ekonomskim borbama. Međutim, u to se vrijeme još uvijek obnavljao rad desetkovanih partijskih organizacija, koje su tražile putove i načine da nastave raniju aktivnost, pa nisu mogle stvoriti takvu jednu organizaciju u sindikatima. Naime, usprkos široko zamišljenom djelovanju, RSO je zapravo trebalo da bude posebna ilegalna organizacija unutar pojedinih sindikata, pa je i zbog toga bilo vrlo teško ostvariti takav oblik sindikalnog rada.⁵³

Iako je tadašnje Privremeno rukovodstvo KPJ bilo svjesno da se RSO organizira vrlo sporo, pa čak i da nema uspjeha, ono nije odstupilo od te zapravo sektaške odluke i potkraj 1933. donijelo je novu odluku o radu u sindikatima po kojoj je organizacioni oblik rada i dalje imala biti RSO u koju bi ulazili i organizirani i neorganizirani radnici. Iz ilegalnih grupa RSO po poduzećima trebalo je tajnim glasanjem izabrati članove mjesnih rukovodstava RSO po strukama. Vodeći organi pojedinih struka birali bi članove rukovodećih foruma za sve struke u pojedinom mjestu. Unutar svih tih organizacija trebalo bi stvoriti komunističke frakcije kao i unutar socijalističkih sindikata, s namjerom da se odvoji čisto partijski rad od sindikalnog. RSO trebalo je dakle da bude posebna ilegalna sindikalna organizacija unutar poduzeća i u pojedinom mjestu, a komunisti bi u isto vrijeme radili i u socijalističkim sindikatima. To stvaranje ilegalnih sindikalnih organizacija, koje bi bile paralelne sa socijalističkim sindikatima, posljednji je otpor ulaženju komunista u te sindikate i nastojanje da se oni razbiju. Aktivnost RSO trebalo je da bude legalna. Komunisti su dakle morali izgrađivati ilegalne organizacije koje su imale djelovati legalno. Dakako da je to u sindikalnoj praksi bilo teško izvedivo.

Glavna zadaća RSO bila je stvaranje jedinstvene fronte odozdo s krajnjim ciljem da se organizira masovni politički štrajk za svrgavanje diktature. U tadašnjoj društveno-političkoj situaciji, koju je karakterizirao teror diktature i ekonomska kriza, ova je posljednja zadaća RSO isto tako bila neizvediva.

Revolucionarna sindikalna opozicija trebalo je da organizira svakodnevnu borbu radnika putem tarifnih pokreta i štrajkova ističući zahtjeve za poboljšanje materijalnih i radnih uvjeta.⁵⁴ Takva je odluka nesumnjivo odraz situacije u kojoj se KPJ tada nalazila pritisnuta terorom, a njezino

⁵³ IHRPH, KI/175, Rezolucija o sprovođenju direktive CK KPJ o radu u sindikatima.

⁵⁴ Isto. Mora se reći da je u partijskom ilegalnom listu *Proleter* u to vrijeme ipak ukazano na mogućnosti legalnog rada u sindikatima na veoma jednostavan način. U članku »Za zajedničku borbu protiv fašizma«, objavljenom u *Proleteru* (april 1933, br. 4), konkretnije je razradena zadaća komunista s obzirom na odnos prema socijalistima u sindikatima i na svakodnevni rad u njima. U tom se članku predlaže socijalistima u sindikatima zajednička borba za skraćivanje radnog vremena, za povišenje nadnica, za pomoć nezaposlenima, za slobodu sindikalnog organiziranja itd. To treba da bude baza snažnog radničkog pokreta. Traži se, dakle, akciono jedinstvo sindikalnog pokreta u svakodnevnoj borbi. Međutim, Privremeno je rukovodstvo svojim odlukama, u prvom redu odlukom o stvaranju RSO, samo unosilo konfuziju u rad komunista na terenu, i tako je taj dobro zamišljeni put morao čekati potvrdu u praksi, a tek onda ga je rukovodstvo prihvatilo.

rukovodstvo iz inozemstva, često i netačno obavještavano, nije ni moglo dobro ocijeniti prilike i mogućnosti za rad. Osim toga, vodstvo KPJ usmjeravano je u to vrijeme direktivama Kominterne, pa je često donosilo direktivne neprilagođene situaciji u zemlji.⁵⁵ Ali usprkos neprikladnosti RSO, aktivnost komunista i njihovih simpatizera u socijalističkim sindikatima bila je ovom odlukom usmjerena na pokretanje radničkih zahtjeva, na borbu za bolje radne i materijalne uvjete, a time i na pretvaranje tih sindikata u klasno-borbene radničke organizacije. Tako je ova odluka ipak pružila mogućnost orijentacije sindikata kao klasno-borbenih organizacija. To je bila podloga na kojoj su komunisti i njihovi pristalice započeli rad u URSSJ-u i ORS-u i bez uputa rukovodstva.

Socijalisti, koji su vodili te sindikate, shvaćali su ih isključivo kao ekonomska strukovna udruženja radnika, kojima je zadaća da štite radničke materijalne interese, da osiguravaju njihova prava iz radnog odnosa i da u isto vrijeme imaju i obrazovnu funkciju u smislu klasnog obrazovanja. Ta se prava, prema shvaćanju socijalista, mogu ostvariti mirnim putem — različitim predstavkama, interpelacijama vladi, traženjem primjene socijalnog zakonodavstva. Oni nisu odbacivali štrajk kao sredstvo klasne borbe, ali su isticali da on u uvjetima ekonomske krize nije najpogodniji način da se realiziraju radnička prava. Smatrali su ga posljednjim sredstvom, i u njemu je djelovanje sindikata trebalo ograničiti pretežno na posredovanje između rada i kapitala. Takav njihov stav i praksa proizlazili su iz njihova osnovnog shvaćanja da radničkoj klasi nije nužno preuzimanje vlasti već da bolji društveni i ekonomski položaj radnika treba ostvariti dugotrajnom legalnom klasnom borbom i preobražajem društva pomoću reformi.⁵⁶ Prema tome, oni su izričito stajali na reformističkim pozicijama.

Komunisti i njihovi pristalice imali su dakle u svom radu u tim sindikatima riješiti prije svega problem ideoloških sukoba s vodećim socijalistima, a zatim osigurati konkretan rad za svakodnevne radničke zahtjeve. Iz toga je onda nastajala borba sa socijalistima zbog vođenja politike u sindikatima i borba za mjesto i ulogu u njima. To je komunistima i njihovim pristalicama otežavalo svakodnevni rad pri pokretanju radničkih borbi, što se odražavalo i na njihovim rezultatima.

I pored neuspjeha u organiziranju RSO komunisti i njihovi simpatizeri (članovi bivših Nezavisnih sindikata i drugi) u Hrvatskoj, suočeni sa svakodnevnim problemima, našli su mogućnosti za legalan rad u sindikatima: stekli su povjerenje ostalih radnika, koji su ih počeli birati u uprave podružnica, a kasnije i u više sindikalne forume — kao mjesne međustrukovne odbore i uprave pojedinih URSSJ-ovih saveza i Oblasnu upravu URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju — i to najprije u Zagrebu, centru sindikalnog pokreta u Hrvatskoj, a zatim i u ostalim mjestima Hrvatske i Slavonije.

⁵⁵ Pregled istorije SKJ, n. dj. 216.

⁵⁶ *Radničke novine*, 26. V, 9. VI 1933, 1. I, 12. I 1934. itd.

U proljeće 1933. komunisti i njihovi simpatizeri dobili su većinu u upravi zagrebačke podružnice Saveza drvodjelskih radnika (SDR), a iste su godine vodili podružnicu Saveza šivačko-odjevnih radnika (USŠOR), Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika (SKPR), Saveza građevinskih radnika (SGR), Saveza privatnih namještenika (SPN), Ujedinjenog saveza željezničkih radnika, a ušli su i u oblasne odbore tih saveza za područje Hrvatske i Slavonije, odnosno Savske banovine, i u oblasnu upravu URSSJ-a za to područje.⁵⁷ Te su godine komunisti i njihovi simpatizeri bili aktivni u URSSJ-ovim organizacijama u Varaždinu, Osijeku, Slavonskoj Požegi, Vukovaru, Slavonskom Brodu, Splitu, Dubrovniku, Solinu, Sisku itd.⁵⁸

U toku 1934. zadržali su svoje pozicije u tim mjestima, a dalje su napredovali u zagrebačkoj podružnici Saveza metalških radnika i Saveza živežarskih radnika. Te su godine dobili neka mjesta u Mjesnom međustrukovnom odboru URSS-a Zagreb i u Oblasnoj upravi za Hrvatsku i Slavoniju.⁵⁹ U Slavonskom Brodu imali su većinu u podružnici drvodjelaca i šivača, a u Osijeku je u podružnici Saveza metalaca došlo zbog prevage komunista do oštrog suprotstavljanja socijalista.⁶⁰ U Pakracu se pojačao rad komunista i njihovih simpatizera u URSSJ-ovim organizacijama.⁶¹ U Oroslavju je Savez šivačko-odjevnih radnika, koji su vodili komunisti, uspio obuhvatiti velik dio tekstilnih radnika.⁶² U Dalmaciji je, kao što je već rečeno, zbog makinacija socijalista u URSSJ-u u vezi s izborima za Radničku komoru Split, došlo do preorijentacije komunista

⁵⁷ I. Sabolek, *Iz historijata revolucionarnog radničkog pokreta u glavnoj radionici državnih željeznica u Zagrebu 1929—1937*; *Putovi revolucije*, 1—2/1963, 408; M. Uradin, n. dj. 190; I. Krajačić, *Komunisti radionice državnih željeznica u Zagrebu, Četrdeset godina, Zbornik sećanja*, Beograd 1960, knj. 2, 54; *Radničke novine*, 1. VII 1933. (U Oblasnu upravu URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju ušla su četiri komunista: Dragutin Marušić kao predstavnik Saveza šivačko-odjevnih radnika (USŠOR), Franjo Korošec kao predstavnik Saveza građevinara, Stjepan Šalamun iz Saveza drvodjelaca i Milinko Mitraković iz Saveza privatnih namještenika. — IHRPH, Sjećanja Josipa Štimca, Sjećanja Anke Supanc, Sjećanja Stjepana Šalamuna.

⁵⁸ Izvori se navode po redu navedenih mjesta: J. Hrnčević, *Okupljanje komunista u Varaždinu i Čakovcu, Četrdeset godina*, n. dj. 134; R. Šimić, *Po povratku s robije*, na i. mj. 128; Z. Brkić, *Obnavljanje rada u Slavonskoj Požegi*, na i. mj. 152; J. Cazi, *Vukovar u klasnoj borbi*, n. dj. 293, 301—308; IHRPH, URSSJ. 1934; KI/214; SDRJ, 1934. U Dalmaciji su u toku 1933, zbog specifične situacije u vezi s izborima za radničke komore u jesen te godine, komunisti radili u URSSJ-u i ORS-u. Naime, do polovice godine komunisti su bili orijentirani gotovo isključivo na ulazak u URSSJ-ove saveze, a zatim su zbog makinacija njihova rukovodstva odlučili da podupru listu ORS-a za izbore uprava radničkih komora, i tako su uzalud od polovice 1933. postepeno napustili URSSJ i učlanili se u ORS. (Usp. o tome: B. Janjatović, *Izbori za radničke komore u Hrvatskoj*, n. dj.)

⁵⁹ IHRPH, *Savez metalških radnika (SMRJ)*, 1934, Zapisnici sjednica Oblasnog odbora, URSSJ 1935, Tajnički izvještaj MMO URSSJ-a, Zagreb za vrijeme od 31. VII 1934—2. VII 1935; *Radničke novine* 6. X 1934. (U Oblasnu upravu URSS-a na konferenciji od 30. IX 1934. ušli su Josip Cazi, Miroslav Pintar, Stjepan Šalamun i Franjo Korošec — komunisti); M. Uradin, n. dj.

⁶⁰ IHRPH, SMRJ 1934. Zapisnici sjednica Oblasnog odbora.

⁶¹ S. Matejić, *Sindikalni i partiski rad u Pakracu, Četrdeset godina*, n. dj., knj. 3, 147—148.

⁶² *Radničke novine*, 25. V 1934; IHRPH, *Radnička komora 1934*, br. 4492, 4561.

u ORS. U cijeloj Dalmaciji oni su ostali u ORS-u sve do potkraj 1934.⁶³ Tako su komunisti i njihovi simpatizeri postepeno počeli zauzimati vodeće pozicije u URSSJ-ovim forumima u Hrvatskoj i Slavoniji. Njihov je uspjeh bio bez sumnje najveći u Zagrebu, ali je i u drugim mjestima rastao njihov utjecaj na radnike. Dakako da to nije išlo jednostavno i bez poteškoća. Socijalisti su ubrzo počeli raditi na sprečavanju njihova utjecaja, iako je broj članova URSSJ-ovih saveza u to vrijeme znatno porastao upravo zbog aktivnog zalaganja komunista da privuku radnike u sindikate.⁶⁴

Sukob sa socijalistima u Hrvatskoj razvijao se od podružnica pa sve do Oblasne uprave URSSJ-a, i nije ostao na ideološkim raspravama, nego su socijalisti oštro napadali rad komunista i njihovih simpatizera i čak ih prokazivali policiji. Posljedica takvog držanja socijalista bio je izgon pojedinih sindikalnih funkcionera-komunista ili privremeno zatvaranje podružnica nekih saveza. Tako su iz Slavonskog Broda u rujnu 1934. protjerani neki funkcioneri iz podružnice Saveza metalaca i Saveza šivačko-odjevnih radnika, u Osijeku je bila slična situacija, a u Zagrebu

⁶³ URSSJ-ove su organizacije do izbora za radničke komore u jesen 1933. u Dalmaciji imale 2334 člana zbog ulaska pripadnika bivših Nezavisnih sindikata. ORS je u Splitu osnovao podružnicu tek polovicom 1933. U to vrijeme ima u Dalmaciji znatnog utjecaja i RSS, koji je dobio 11 mandata u RK Split. URSSJ-ovi vođe u Dalmaciji, nezadovoljni zbog prevage komunista u njihovim organizacijama, pokušali su na različite načine omesti izbor komunista kandidata na njihovoj listi za upravu RK Split i na kraju su je i povukli. Međutim, komunisti su bili ušli i u ORS na osnovu posebnog dogovora i kao njegovi članovi uspjeli su ući u upravu RK. U isto su vrijeme na listi ORS-a nastupili i kandidati pod utjecajem Grge Anđelinovića, odnosno pripadnici Jugoslovenske nacionalne stranke, pa su tako komunisti formalno surađivali s režimskim ljudima.

Na Oblasnoj konferenciji KPJ za Dalmaciju, održanoj 24. XI 1934, istaknuto je da su komunisti i njihovi pristalice ostali raditi u ORS-u i RK Split u namjeri da povedu borbu za svakodnevne zahtjeve radnika, da privuku radnike u sindikate i da preuzmu pojedine sindikalne uprave. U rujnu 1934, zbog prevage komunista, centrala ORS-a raspustila je upravni odbor podružnice Split, a na sjednici RK Split 16. IX 1934. istupili su iz uprave komunisti s obrazloženjem da više ne žele snositi odgovornost za rad komore u kojoj se većina pokorava nalogima režimske političke stranke JNS i radi na štetu dalmatinskog radništva. Do otvorenog je sukoba došlo u toku 1934, i to ne samo u Splitu nego i u Dubrovniku. Na skupštini uprave komore 3. V 1934. komunist Vlado Boban istakao je da se većina u komori, nisu zalagali za zaštitu radničkih interesa nego su nastojali da se uvuku u različite forume kao upravu Burze rada u Splitu, časni sud Okružnog ureda za socijalno osiguranje radnika, Centralni sekretarijat radničkih komora. Središnji ured za socijalno osiguranje radnika, Centralnu burzu rada itd. Na to je odgovorio član uprave komore Ante Perić 20. VI 1934. nastojeći da obezvrijedi Bobanove navode. Nezadovoljstvo s radom komore izrazili su i članovi ORS-a iz Dubrovnika uputivši predstavku Ministarstvu socijalne politike i narodnog zdravlja, u kojoj su naglasili da komora krši zakon o zaštiti radnika, da bojkotira izbor radničkih povjerenika i da ne posvećuje dovoljno pažnje kolektivnim ugovorima. (IHRPH, KI/214; Radnička komora 1934, fasc. 8000—8100, 10900—11000; usp. D. Gizdić, Dalmacija 1941, Zagreb 1957, 62 i B. Janjatović, Izbori za radničke komore u Hrvatskoj, n. dj.)

⁶⁴ Na području Oblasnog odbora URSS-a za Hrvatsku i Slavoniju sa sjedištem u Zagrebu članstvo je raslo ovako: 1931. 6.784; 1932. 6.819; 1933. 7.073; 1934. 9.593. Na području Oblasnog odbora URSS-a u Splitu kretalo se ovako: 1931. 2.847; 1932. 2.425; 1933. 2.334; 1934. 542.

(URSSJ 1934—1937, Izvještaj Izvršnog odbora IV kongresa, Položaj sindikalnog pokreta, 5.)

su u prosincu 1934. privremeno zatvorene podružnice Saveza drvodjelaca, Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika i Saveza kućne posluge kao mjesta na kojima se okupljaju komunisti.⁶⁵ Oštre su se diskusije vodile u toku 1933. i 1934. i na sjednicama upravnog odbora Radničke komore Zagreb, gdje su socijalisti napadali »ljevičare« kao destruktivne elemente.⁶⁶

Na Oblasnoj konferenciji URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju, održanoj 30. IX 1934, socijalisti su napali rad komunista u svojim organizacijama kao frakcijski i zatražili su pomoć centralne uprave URSSJ-a s namjerom da se taj rad »u klici uguši«.⁶⁷ Izjasnili su se za oštre mjere protiv svih koji ne bi poštivali odluke viših foruma URSSJ-a, a u slučaju neizvršenja tih odluka predvidjeli su i isključenje iz organizacije. Iz toga se može zaključiti kako se socijalisti u Hrvatskoj ni sami nisu osjećali dovoljno snažnima da se suprotstave komunistima, pa su se zbog toga i odlučili za oštre mjere protiv njih i zatražili pomoć izvana. To je i razumljivo ako se uzme u obzir da su vodeći socijalisti u Hrvatskoj bili uglavnom činovnici u Radničkoj komori i njezinim povjereništva, i stari sindikalni funkcioneri ili činovnici u uredima za osiguranje radnika, dakle, izvan proizvodnje, daleko od radnika i njihovih problema.⁶⁸ Te su im ključne pozicije omogućavale da vode politiku URSSJ-ovih saveza u Hrvatskoj, a sada su u tome bili ugroženi, pa je i to bio jedan od razloga njihove borbe protiv komunista i orijentacije za koju su se komunisti zalagali.

Kako je u isto vrijeme počeo prodor komunista u URSSJ-ove saveze i ojačalo njihovo djelovanje u njima u cijeloj Jugoslaviji, socijalisti su, u skladu sa svojim gledištima na rad u sindikatima, na III kongresu URSSJ-a održanom u Sarajevu 15. i 16. XII 1934. osudili taktiku jedinstvenog fronta kao zavaravanje radnika, kao prilagođivanje tuđim idejama i slušanje uputstava iz centrala koje nemaju nikakve veze s radničkom klasom u Jugoslaviji.⁶⁹ Socijalisti nisu htjeli, a zbog svojih koncepcija o dugotrajnoj legalnoj borbi u okviru građanskog društva nisu ni mogli, vidjeti da je jedinstvo radničke klase osnovni preduvjet za uspješno suprotstavljanje buržoaziji. Oni su smatrali da zastupaju klasne radničke interese tražeći prava koja im je svojim zakonima priznala buržoazija, i da u tome imaju najviše uspjeha od svih grupacija u radničkom

⁶⁵ IHRPH, URSSJ 1934, Dopis MMO-a Slavonski Brod Oblasnom odboru od 1. X 1934; SMRJ 1934; URSSJ 1935, SKPRJ 1934; SMRJ 1934, Zapisnik sjednice MMO — URSS-a Zagreb od 8. I 1935; *Radničke novine*, 7. XII 1934, »Problemi našeg pokreta u Osijeku«.

⁶⁶ IHRPH, URSSJ 1934, Pismo Eduarda Fleischera Pokrajinskom odboru URSSJ-a od 16. XII 1934.

⁶⁷ *Radničke novine*, 6. X 1934, »Odluke Oblasne konferencije«.

⁶⁸ Tako je npr. Vladimir Pfeifer bio sekretar Radničke komore Zagreb, Stjepan Pongračić upravitelj ekspoziture OUZOR-a Varaždin, Mirko Petrincec činovnik u ekspozituri Radničke komore u Osijeku i funkcioner u Savezu metalaca, Adolf Kunčić referent u Radničkoj komori — Zagreb, Eduard Fleischer privatni namještenik i član Oblasne uprave URSS-a, Stevo Klas činovnik u ekspozituri Radničke komore u Slavonskom Brodu, Rudolf Grubauer sekretar Saveza živežarskih radnika itd.

⁶⁹ *Radničke novine*, 4. I 1935, »Načelne odluke URSSJ-a«; Diskusija J. Jakšića na III kongresu URSSJ-a, *Ujedinjeni sindikati*, 1—2/1935, 27.

pokretu, pa nisu uzimali u obzir razjedinjenost radnika i u sindikalnim organizacijama kao situaciju koja veoma otežava radničku borbu za bolje radne i plaćevne uvjete i za slobodno sindikalno organiziranje. Bojali su se za svoje pozicije u URSSJ-ovim sindikatima, pa su i zbog toga oštro reagirali na pojavu komunista u njima.

Njima se jedinstveni front u sindikalnim akcijama, koji su predlagali komunisti, činio kao legalizacija Komunističke partije u sindikatima, pa prema tome kao nastojanje da se u sindikalni pokret ubaci politička stranka koja je ilegalna, a to za sindikalni rad predstavlja veliku opasnost. Smatrali su da sindikalni pokret mora biti odvojen od političkog, slobodan od njegovih utjecaja i zbog toga samostalan. Međutim, to je i u njihovoj praksi bilo drugačije, zbog toga što sami u to vrijeme nisu imali političke stranke. Iako su isticali da su sindikati klasna udruženja radnika bez obzira na vjeru, nacionalnost i političku pripadnost, oni su i sami u sindikatima provodili i svoje političke koncepcije, tj. njihov su rad orijentirali u duhu svojih shvaćanja. Kako su u svom političkom programu postavili težište na legalnu klasnu borbu, tj. na preobražaj društva na osnovu reformi, tako su isto u sindikatima išli za dugotrajnim, upornim dokazivanjem radničkih prava: kad se ona priznaju, smatrali su, sve će se riješiti samo po sebi.

Desetak dana poslije III kongresa URSSJ-a održana je IV zemaljska konferencija KPJ, na kojoj je donesena posebna rezolucija o radu u sindikatima. U toj rezoluciji težište rada u sindikatima bilo je stavljeno na borbu za svakodnevne radničke zahtjeve — borbu za kolektivne ugovore, protiv snižavanja nadnica, za pomoć nezaposlenima, za slobodu sindikalnog organiziranja, za slobodu zbora, štampe, da se tako ostvari akciono jedinstvo proletarijata i, dakako, jedinstvo sindikalnog pokreta kao temelj za borbu radničke klase protiv nasrtaja buržoazije i pokušaja fašizacije. Postavljajući zahtjev za ostvarenje sindikalnog jedinstva KPJ je kao način da se to postigne postavila princip »odozdo prema gore«. To je značilo da ne treba čekati ujedinjenje najprije viših sindikalnih foruma, nego ujedinjenje treba provoditi u svakom poduzeću, u svakom pojedinom mjestu gdje postoje podružnice, pa tek onda u najvišim forumima. Takva je odluka dakako pretpostavljala osvajanje većine u podružnicama ili upravama pojedinih sindikata, a to su komunisti i njihovi pristalice, kako je već spomenuto, u URSSJ-ovim sindikatima u Hrvatskoj donekle postigli. Samo, socijalisti su u to vrijeme ipak još imali relativno jak utjecaj u sindikatima zbog pozicija u višim forumima i Radničkoj komori Zagreb, a prema odlukama Oblasne konferencije i III kongresa URSSJ-a žestoko su napadali bilo kakav pokušaj jedinstva akcije s komunistima pa i s drugim sindikalnim grupacijama. Iako im odbijanje jedinstvenih akcija nije uvijek uspijevalo, jer su radnici većinom pristajali uz konkretne zahtjeve koje su postavljali komunisti, vodeći su socijalisti bili jaka kočnica širem provođenju jedinstvenih akcija unutar URSSJ-ovih saveza. Kako su se komunisti u Hrvatskoj, a i u cijeloj zemlji, uglavnom orijentirali na ulazak u URSSJ-ove organizacije i na rad u njima, odnosno na osvajanje pozicija u tim sindikatima, teško je bilo provesti u život jedinstvo akcije svih sindikalnih grupacija. Osim

toga, druge grupacije, kao ORS i RSS, u to su vrijeme odbijale bilo kakvu inicijativu za zajednički rad nastojeći da u sukobima unutar URSSJ-a nađu koristi za sebe.⁷⁰

Na konferenciji je konstatirano da je organiziranje grupa RSO pokazalo negativne rezultate. Istina, konferencija je zauzela stav da organizacioni oblik za revolucioniranje sindikata treba da ostane RSO, ali sada se nije odviše inzistiralo na imenu RSO ni na njezinim starim oblicima. RSO trebalo je da budu svi oni koji su za komunističku liniju u radu sindikata. Ipak su neke odredbe o organiziranju RSO sadržavale prijašnja gledišta. To se pokazalo u isticanju samostalne liste i platforme RSO u svakodnevnom radu u sindikatima, u skupljanju dobrovoljnih priloga za njezinu djelatnost, što je upućivalo opet na posebnu organizaciju unutar sindikata. Ustanovljeno je da RSO ne može organizaciono obuhvatiti sve svoje pristalice, pa je zbog toga nužno da se partijske organizacije bore protiv ograničavanja ulaska radnika u socijalističke sindikate. Rukovodstvo KPJ je dakle praksa upućivala na pravilna rješenja, jer je donosila pozitivne rezultate, ali se ono nije još moglo osloboditi nekih već usvojenih shema i zacrtanih putova. Osnovni razlog za takav stav rukovodstva bila je i tada izoliranost i neredovite veze sa zemljom mada je IV zemaljska konferencija održana u Ljubljani.

U rezoluciji CK KPJ od ožujka 1935. napuštena je ideja o stvaranju unutar sindikata neke posebne komunističke organizacije, ilegalne ili legalne, zbog neuspjeha RSO, kao i zbog nešto ublaženije političke klime uoči izbora za skupštinu 1935. CK je donio odluku da komunisti u svom radu u sindikatima svih orijentacija treba da razviju široku legalnu aktivnost radi stvaranja istinske jedinstvene fronte radnika na bazi klasne borbe, a u okviru jedinstvene narodne antifašističke fronte. Komunisti treba da se zalažu za proletersku demokraciju unutar sindikata kao jedini put za poštivanje volje članstva. Takvi stavovi moraju doći do izražaja u pripremanju štrajkova, u biranju radničkih povjerenika, u rješavanju svakodnevnih aktualnih pitanja radnika — visine nadnica, isplaćivanja nadnica itd.⁷¹ Rad u sindikatima trebalo je da bude samo dio komunističke aktivnosti, ali je morao teći usporo s osnovnim zadatkom, tj. stvaranjem jedinstvene radničke fronte u okviru Narodne fronte. Dakako da je i po prijašnjim odlukama sindikalni rad bio jedan od oblika djelovanja komunista, ali je sada KP, u nastojanju da okupi šire slojeve naroda, upravo sindikalnoj aktivnosti dala veće značenje, jer je tako mogla uspješnije legalno djelovati na radnike. KP, dakle, ni u to vrijeme nije odvajala sindikalni rad od političkog ni formalno ni stvarno, pa je i u tome bio jedan od razloga za sukob sa socijalistima. Ta nova gledanja na rad u sindikatima kao dio opće borbe za stvaranje jedinstvene narodne fronte CK KPJ detaljnije je razradio na plenumu u lipnju 1935. u Splitu. Težište rada stavljeno je na legalno provođenje jedinstva sindikalnog pokreta na klasnoj osnovi uz pomoć odbora za sindikalno jedinstvo, koji bi se morali formirati u svakom mjestu, ili za

⁷⁰ *Radnički glasnik*, 11. V, 3. VIII 1935; *Socijalna pravda*, 25. IV, 30. X 1934.

⁷¹ Rezolucija CK Komunističke partije Jugoslavije, Istorijski arhiv KPJ, tom II, Beograd 1950, 344—351.

svaku struku. Ti bi odbori radili na stvaranju organizacionog jedinstva i jedinstva akcije najprije ORS-a i URSSJ-a, a kasnije i drugih sindikalnih grupacija kao »neutralnih« saveza — Saveza grafičkih radnika (SGRJ), Saveza bankovnih, osiguravajućih i trgovačkih činovnika (SBOTIČ-a) i drugih. Za jedinstvo bi trebalo agitirati također putem sindikalne štampe. Da bi se u potpunosti ostvarila širina zamišljenog pokreta, CK je posebno naglasio nužnost pridobivanja neorganiziranih radnika, tj. njihovog učlanjivanja u klasne radničke sindikate.⁷²

Iako je to bio dobar put, ipak bi provođenje jedinstva na principu »odozdo prema gore« zahtijevalo mnogo vremena, a nije bilo ni u skladu sa situacijom u nekim sindikatima, osobito u Hrvatskoj. Ta je pogreška ubrzo ispravljena na sjednici CK KPJ 1. VIII 1935. u Moskvi. U vezi s osnovnim zahtjevima VII kongresa Kominterne (održan od 25. VII—20. VIII 1935) o nužnosti ostvarenja proleterske fronte kao baze i glavne pokretačke snage protufašističkog pokreta koji bi udružio sve demokratske snage i postao narodna fronta slobode, CK KPJ stavio je u zadatak komunistima da radi osiguranja vodeće uloge radničke klase u narodnoj fronti slobode pridobiju za jedinstvo i socijaliste i ostale grupacije u radničkom pokretu, ne samo u političkim nego i u sindikalnim i u kulturno-prosvjetnim organizacijama radnika. Način ostvarenja treba da bude borba za akciono jedinstvo proletarijata, borba za sindikalno jedinstvo i borba za jedinstvo svih legalnih organizacija radničke klase. Akciono jedinstvo kao osnovni oblik jedinstva proletarijata treba ostvariti u svakodnevnim borbama radnika — štrajkovima, tarifnim pokretima itd., i jedino pomoću njega može doći do realizacije političkog i organizacionog jedinstva radničke klase. Iako je istaknuto da URSSJ treba da postane glavno uporište komunista u ostvarenju sindikalnog jedinstva, CK je donio odluku da komunisti moraju djelovati i ORS-u, HRS-u i drugim sindikalnim organizacijama. Kao osnovno istaknuta je potreba sinhronog stvaranja jedinstva radničke klase, tj. ta se aktivnost ne smije provoditi u fazama — najprije odozdo pa onda odozgo — u jednom poduzeću, u jednom mjestu, pa tek onda u cijeloj zemlji, već istodobnim organiziranjem jedinstvenih akcija na svim nivoima u zemlji. Što se tiče

⁷² Rezolucija plenuma CK KPJ, Istorijski arhiv, n. dj. 359. Biro CK KPJ je 27. VI 1935. donio odluku o pravima, obavezama i neposrednim zadacima Zemaljskog biroa, koji je trebalo da bude najviši operativni organ KP u Jugoslaviji. Njegova je zadaća bila da povezuje rad svih pokrajinskih komiteta i svih partijskih organizacija i da bude njihova veza sa CK-om. Zemaljski biro dobio je zadatak i da formira centralnu sindikalnu komisiju za cijelu Jugoslaviju i sindikalne komisije pri pokrajinskim i mjesnim komitetima KP. Rad tih komisija imao se sastojati u pripremanju i isticanju prijedloga za ostvarenje sindikalnog jedinstva po strukama i pokrajinama sazivanjem različitih foruma na kojima bi se ta pitanja pretresala. Održavanje tih sastanaka trebalo je da bude legalno. Iako su slične komisije postojale i u periodu do 1935, ovom je odlukom CK KPJ nesumnjivo namjeravao taj rad čvrsto organizirati, što bi omogućilo veću efikasnost u izvršenju zadataka sindikalnih komisija. Zemaljski biro radio je na tome sve do provala u listopadu 1935. kad je većina njegovih članova pohapšena. Poslije toga komisije su dobile naziv »dućan br. 1«. (Odluka BCK o pravima, dužnostima i neposrednim zadacima ZB od 27. VI 1935, Istorijski arhiv, n. dj. 362; *B. Adžija*, Izbor članaka, Kultura, Beograd 1961, 293; IHRPH, Okružnica Kraljevske banske uprave Savske banovine Pov. II-D. Z. br. 16239/37, 9. VI 1937; Povjerljivi policijski izvještaji, Bilten MUP-a za mjesec novembar 1936.)

odnosa prema reformističkim funkcionerima, CK je zauzeo stav da komunisti treba da vode s njima ideološku borbu stvarnim dokazima, a ne osobnim napadima. Opredjeljujući se za jedinstvo svih legalnih organizacija radničke klase komunisti treba da ga uvjetuju proleterskom demokracijom, tj. poštivanjem volje članstva u tim organizacijama.⁷³

Na toj je sjednici analiziran dotadašnji rad komunista na ostvarenju jedinstva, pa je konstatirano da su učinjene neke pogreške, koje su i glavne prepreke postizanju cilja. To su u prvom redu neuočavanje pravog značenja sindikata i utjecaja reformističkih rukovodilaca u njima, neshvaćanje važnosti akcionog jedinstva proletarijata kao baze antifašističkog pokreta i posvećivanje veće pažnje radu na stvaranju protufašističke narodne fronte, pa je tako zanemareno jedinstvo radničke klase a prema tome i sindikalnih organizacija.⁷⁴

Treba ipak reći da komunisti nisu zapravo ni mogli provesti jedinstvo sindikalnih organizacija, jer vodstva drugih sindikata u kojima nisu djelovali komunisti nisu nikako pristajala na organizaciono jedinstvo. Najveći ustupak na koji su neka od njih pristajala bilo je akciono jedinstvo, a to je u praksi često ionako bilo provedeno. Zbog toga su se komunisti i njihovi pristalice u Hrvatskoj u svakodnevnom radu orijentirali uglavnom na pretvaranje URSSJ-ovih saveza u klasno-borbene organizacije radničke klase i u tome su nesumnjivo imali uspjeha. Oni su dođe pokušavali uspostaviti jedinstvo s ORS-om i kasnije HRS-om, ali su vodstva tih saveza uglavnom odbijala te pokušaje. Treba uzeti u obzir i to da su komunisti i njihovi pristalice morali voditi bitku u organizacijama u kojima su djelovali, te da svoje snage nisu mogli angažirati na nekoliko fronta, pogotovo kad znamo da je i režim nastojao spriječiti svaku njihovu akciju.

U toku 1935. komunisti i njihovi simpatizeri i dalje su u Hrvatskoj jačali svoje pozicije, i to od mjesnih međustrukovnih odbora (MMO) do oblasnih odbora pojedinih URSSJ-ovih saveza. Tako su stekli vodeće pozicije u Oblasnom odboru Saveza građevinskih radnika i Saveza kožarsko-prelivačkih radnika za područje Hrvatske i Slavonije.⁷⁵ U MMO-u URSS-a u Zagrebu ojačali su svoj položaj⁷⁶, a u MMO-u URSS-a u Slavonskoj Požezi također su ušli neki komunisti.⁷⁷ Upravu podružnice Saveza drvodjelskih radnika u Osijeku preuzeli su komunisti 10. IX 1935. To je izazvalo jak otpor socijalista u MMO-u URSS-a Osijek,

⁷³ Odluka Politburoa CK KPJ o zadaćama Komunističke partije Jugoslavije poslije VII kongresa Komunističke internacionale, Istorijski arhiv, n. dj. 374.

⁷⁴ O stvaranju Narodne fronte usp. npr. I. Jelić, Osnovni problemi stvaranja Narodne fronte u Jugoslaviji do 1941. godine, *Putovi revolucije*, 7-8/1966, 71-100; M. Bošić, Aktivnost Komunističke partije Jugoslavije na stvaranju Jedinjene radničke partije 1935. godine, Istorija radničkog pokreta, Zbornik radova, 3/1966, 127-170.

⁷⁵ IHRPH, URSSJ 1935, Oblasni odbor, Dopis Izvršnog odbora Saveza građevinskih radnika Centrali URSSJ-a od 27. V 1935; dopis Centrale URSSJ-a Savezu građevinskih radnika od 2. VII 1935. i dopis Oblasnog odbora URSSJ-a Zagreb SKPRJ u Beogradu od 28. VIII 1935.

⁷⁶ IHRPH, URSSJ, 1935; Zapisnici sjednica MMO Zagreb za 1935.

⁷⁷ IHRPH, URSSJ, 1935, Dopis Izvršnog odbora MMO URSSJ iz Slavonske Požege Oblasnom odboru Zagreb od 19. X 1935.

a krajnji je rezultat bio da su vlasti raspustile tu podružnicu.⁷⁸ U veljači te godine komunisti su uspjeli zadobiti vodeće mjesto u zagrebačkoj podružnici Saveza bankovnih, osiguravajućih i trgovačkih činovnika⁷⁹, a zatim u obnovljenoj podružnici Saveza općinskih i tramvajskih namještenika i radnika za zagrebačku oblast.⁸⁰

U početku 1935. komunisti i njihovi simpatizeri ulaze u URSSJ-ove podružnice u Dalmaciji, a njihov je rad postao intenzivniji u drugoj polovici te godine, kad se osnivaju podružnice Saveza metalaca, Saveza kožaraca, Saveza živežara, Saveza drvotjelaca i drugih strukovnih saveza URSSJ-a.⁸¹ U Dalmaciji su komunisti nakon ulaska u socijalistički orijentirane sindikate imali jake pozicije u Savezu grafičkih radnika: za razliku od podružnica tog saveza u Hrvatskoj i Slavoniji, oni su vodili politiku tog »neutralnog« sindikata.⁸²

Usporedo s postepenim jačanjem komunista u URSSJ-u rastao je i otpor socijalista. Taj je otpor već u prethodnom razdoblju dobio karakteristike političke borbe — dakle ne samo ideoloških sukoba nego i pravog političkog razračunavanja. Bilo je i prokazivanja komunista policiji. Sada se situacija postepeno mijenjala. Komunisti su u URSSJ-ovim organizacijama u Hrvatskoj polako počinjali voditi politiku, iako i nadalje u sukobu sa socijalistima. Oni više nisu bili manjina koja se bori samo za svoj opstanak u organizaciji već i njezini aktivni činioči. Socijalisti iz viših foruma URSSJ-ovih saveza u Hrvatskoj različitim su okružnicama i dopisima upozoravali na djelovanje komunista u sindikatima ne samo centralu URSSJ-a nego i članstvo. Tražili su oštre mjere protiv njih prikazujući ih kao »destruktivne elemente«. Htjeli su onemogućiti komuniste u podružnicama, a kad to ne bi uspjeli, tražili su intervenciju izvana. Tako je Oblasna uprava URSSJ-a u Zagrebu izdala 26. I 1935. »obavještajnik«, upućen svim MMO-ima, u kojem su rezimirane odluke III kongresa URSSJ-a i izdane upute za suzbijanje utjecaja komunista u URSSJ-u. »Obavještajnik« te uprave od 12. II 1935. imao je isti cilj, s tim što je još detaljnije iznio stav prema komunistima koje je napao kao stvarne razarače jedinstva URSSJ-ovih saveza.⁸³ Socijalisti su smatrali da su oni u vrijeme diktature očuvali sindikate svojom realističkom

⁷⁸ IHRPH, URSSJ, 1935, Dopis MMO Osijek Oblasnoj upravi od 18. IX 1935, 18. X 1935.

⁷⁹ *Politički vjesnik, Vjesnik radnog naroda 1940—1941*, Zagreb 1965, 153. Od 1937. komunisti imaju u svojim rukama upravu SBOTIČ-a. Savez je raspušten 11. IV 1941.

⁸⁰ IHRPH, URSSJ, 1935, Dopis podružnice Oblasnom odboru od 12. III 1935.

⁸¹ *Radnik*, Split, 5. X, 4. XI, 16. XI 1935. i *Radničke novine*, 11. X 1935.

⁸² Savez grafičkih radnika na području splitske Radničke komore u toku 1933. imao je 174 člana, a i predsjednik podružnice u Splitu bio je komunist Josip Poduje, član Oblasnog sekretarijata KPJ za Dalmaciju. IHRPH, Radnička komora, 1933, fasc. 3001—3100. Komunisti su u rujnu 1935. pokrenuli sindikalno glasilo *Radnik* u Splitu. Na stupcima tog lista povelili su kampanju za ostvarenje jedinstvene fronte radnika, a također su pisali o svakodnevnim radničkim pitanjima — nadnicama, radnom vremenu itd. U jednom pismu V. Jelaske-Delića, člana PK KP za Dalmaciju, upućenom CK KP (pismo je u CK stiglo početkom kolovoza 1935), iznosi se da je odlučeno da se izdaje sindikalni list koji bi trebalo »da podigne radnike iz mrtvila i privuče ih u sindikate«. (IHRPH, KI/214.) Prvi je broj *Radnika* izašao 21. IX 1935, a 11, posljednji, 7. XII 1935.

⁸³ IHRPH, URSSJ, 1935.

politikom i da su, usprkos svemu, uspjeli održati jedinstvo svog pokreta. Pri tom su najviše mislili na sukob s ORS-om koji se 1930. odvojio, nakon čega je URSSJ ostao jedinstven. A jedinstvo se za njih sastojalo u poštivanju odluka viših foruma, u kojima do pojave komunista nije bilo sukoba, ili bar nije bilo oštih principijelnih sukoba. Njima se zahtjev za pretvaranjem URSSJ-a u klasno-borbenu sindikalnu organizaciju činio kao put u propast: to bi za njih u prvom redu značilo gubitak dobro plaćenih mjesta. Oni su bili za takvo jedinstvo pokreta koje bi osiguralo njihovo vodstvo u sindikatima, a jedinstvenu su frontu, koja je značila jedinstvo sveukupnog sindikalnog pokreta, upravo zbog toga i odbijali. U jedinstvenoj fronti svih radnika, bez obzira na to kojoj sindikalnoj organizaciji pripadali oni bi bili samo jedan dio. Odbijali su jedinstvo sa svakom grupacijom u radničkom pokretu koja nije usvajala iste principe kao oni, jer su smatrali da jedini vode pravu klasnu politiku u skladu s načelima koja su proklamirali. Zbog toga su i nazivali rad komunista »ćelijašenjem« u korist nekih stranih sila i »špijunskom službom«. Takvo je gledište zastupao i Izvršni odbor URSSJ-a na svojoj sjednici 23. V 1935. u Zagrebu; on se tada posebno osvrnuo na situaciju u Dalmaciji. Zaključio je da treba raspustiti Savez zanatskih radnika u Dalmaciji, s tim da njegovi članovi uđu u stručne saveze prema svom zanimanju. Donoseći tu odluku Izvršni je odbor upozorio Oblasni odbor URSSJ-a Split da povede računa o učlanjivanju svakog pojedinog radnika, jer se pokazalo da komunisti napuštaju ORS i da se učlanjuju u URSSJ-ove saveze.⁸⁴

Izvršni odbor Saveza građevinskih radnika iz Beograda zatražio je dopisom od 27. V 1935. od centrale URSSJ-a reviziju poslovanja Pokrajinskog sekretarijata za Hrvatsku i Slavoniju, koji je izdao upute za petomajske izbore i naredio svim podružnicama na svom području da se pretplate na list *Pregled* što su ga uređivali i izdavali zagrebački komunisti. Slično je bilo i s Oblasnim odborom Saveza kožaraca u Zagrebu: socijalisti iz Oblasne uprave u Zagrebu pisali su centrali tog saveza 28. VIII 1935. da je njegov Oblasni odbor u opoziciji prema cjelokupnom URSSJ-ovom pokretu, što dolazi do izražaja u sabotaži socijalističkih *Radničkih novina* i protežiranju *Pregleda*.⁸⁵

Na sjednici Izvršnog odbora URSSJ-a, održanoj 14. X 1935. u Beogradu, skrenuta je pažnja svim njegovim organizacijama na djelovanje komunista i na ilegalnu brošuru »Vegetarizam« u kojoj je KP izdala upute i za sindikalni rad. Istaknuta je potreba uništavanja »ćelijašenja« u sindikalnim organizacijama.⁸⁶

⁸⁴ IHRPH, URSSJ, 1935, Oblasni odbor.

⁸⁵ *Pregled* je počeo izlaziti 25. IV 1934. Izašlo je svega 19 brojeva. Posljednji broj — 12. X 1935. O *Pregledu* usp. I. Jelić, Rad glavnog inicijativnog odbora u Zagrebu na stvaranju Jedinstvene radničke stranke, Zbornik »Iz starog i novog Zagreba«, knj. III, 253—262.

⁸⁶ IHRPH, URSSJ, 1935, Oblasni odbor. Vegetarizam — šta i kako da se radi, br. 6/1935. U toj je brošuri odluka CK od ožujka 1935. o Narodnoj fronti i s njom u vezi sindikalnom radu dopunjena i razrađena, a brošura je imala zadaću da upozna partijske organizacije s osnovnim zadaćama komunista na »izgradnji protufašističke narodne fronte«.

Bez obzira na sve te napade komunisti su u Hrvatskoj, u skladu s inicijativom KP o stvaranju jedinstvene fronte radnika, pokušali ostvariti jedinstvo sa socijalistima unutar URSSJ-ovih organizacija. To je bilo u skladu s nastojanjem da se osnuje Jedinstvena radnička partija koja bi okupila sve političke grupacije u radničkom pokretu i postala legalna osnova za ostvarenje jedinstva radničke klase u borbi protiv buržoazije i režima. S tim u vezi održana je 19. IX 1935. i konferencija »ljevičara u radničkom pokretu Srbije, Hrvatske, Slovenije i ostalih pokrajina Jugoslavije«. Na toj je konferenciji između ostalog izrađena platforma za sindikalno jedinstvo.⁸⁷ U skladu s ranijim odlukama i s ovom od 19. IX 1935. Glavni inicijativni odbor organizira pregovore s istaknutim socijalistima Ž. Topalovića. Pregovori su održani 22. i 23. X 1935. u Zagrebu i završili su bez uspjeha.⁸⁸

U listu *Pregled* i, kasnije, u *Odjeku*, u kojima komunisti u Hrvatskoj počinju godine 1935/36. izvršavati zadatak propagiranja jedinstva putem štampe, objašnjeni su razlozi zahtjeva za sindikalno jedinstvo najprije u URSSJ-u. U to je vrijeme URSSJ bio pocijepan na niz manjih i većih saveza pa je jedinstvo akcije trebalo rješavati na mnogim nivoima, a to je usporavalo djelovanje i slabilo njegovu efikasnost. Mnogo jači razlog od ovoga, koji je nametala organizaciona struktura URSSJ-a, bilo je uporno odbijanje socijalista da surađuju i isključivanje pojedinaca, pa i čitavih podružnica, što su socijalisti počeli provoditi nemoćni da se drugačije odupru komunistima.⁸⁹

Iz toga se može zaključiti da su komunisti, iako su jedinstvo u URSSJ-u smatrali polazištem za stvaranje jedinstva radničke klase, pa prema tome dijelom jedinstvenih akcija i organizacija, ipak računali sa socijalistima kao saveznicima u daljnjoj političkoj borbi. To je bilo djelomično zbog uputa koje je u skladu s ocjenama VII kongresa Kominterne donio CK KP, ali i zbog toga što su socijalisti u URSSJ-u, bez obzira na njihov broj, bili u to vrijeme jaka kočnica nastojanjima komunista, u prvom redu zbog ključnih pozicija koje su imali, i to ne toliko u samoj Hrvatskoj koliko u cijeloj Jugoslaviji.⁹⁰ Naime, na VII kongresu Kominterne odr-

⁸⁷ IHRPH, Zbirka letaka; vidi bilj. 72.

⁸⁸ Institut za izučavanje radničkog pokreta, MF 46/258 (155—157), Izvještaj Sommera od 29. X 1935; vidi bilj. 72.

⁸⁹ Već je na III kongresu URSSJ-a 1934. Bogdan Krekić, jedan od vodećih ljudi u URSSJ-u i među socijalistima Ž. Topalovića, u svom referatu o radu URSSJ-a iznio podatke da je zbog »čelijsa« isključeno nekoliko pojedinaca, ali i čitave podružnice. (*Radničke novine*, 4. I 1935, »Rad sarajevskog kongresa« i *Pregled*, 16. VIII 1935. »Jedinstvena radnička stranka«.) *Odjek* je počeo izlaziti 22. XII 1935. u Zagrebu, a zadaća mu je bila, kako je istaknuto u članku »Naš list«, »posvećivati osobitu pažnju željama i potrebama širokih redova radnika i namještenika, zalagati se za jedinstvo radničkog pokreta i pratiti objektivno sva slična gibanja u inostranstvu«. Posljednji broj izišao je 6. II 1936, a list je zabranjen. Spomenuta pitanja obrađena su u člancima »Za jedinstven izbor radničkih povjerenika« (22. XII 1935) i »Jedinstvo sindikalnog pokreta« (19. I 1936) itd.

⁹⁰ Socijalisti su izdavali *Radničke novine* u Zagrebu i Beogradu, pa su tako mogli i propagirati svoje ideje. Vodeća mjesta u centrali URSSJ-a, Centralnom sekretarijatu radničkih komora i u saveznim upravama pojedinih strukovnih saveza imali su istaknuti socijalisti iz grupe Ž. Topalovića — Bogdan Krekić u Beogradu, Jova Jakšić u Sarajevu, Josip Becker i Vladimir Pfeifer u Zagrebu, Viktor Eržen u Mariboru itd.

žanom 1935. izmijenjen je stav komunističkih partija prema socijalno-demokratskim i socijalističkim strankama kao predstavnicima kontra-revolucije, pa je iz toga izmijenjenog stava slijedilo da je u stvaranju antifašističke narodne fronte potrebna suradnja i s tim partijama.⁹¹ Tako su počeli pregovori KP sa socijalistima u Jugoslaviji.

Jedno od spornih pitanja u pregovorima između komunista i socijalista u listopadu 1935. bilo je i sindikalno pitanje. Politbiro CK KPJ na svojoj sjednici od 18. X 1935. stavio je u zadatak pregovaračima sa socijalistima da ne insistiraju na potpunom, tj. na organizacionom i akcionom sindikalnom jedinstvu, već da traže »jedinstvo sindikata na klasnoj bazi i punu proletersku demokratiju u sindikatima«.⁹² Što se tiče ujedinjenja s URSSJ-om »neutralnih« sindikata, Politbiro je preporučio da se ne traži, ali da se i ne odbije ako bi ga socijalisti zahtijevali. Pri tom se mislilo na sindikate kao borbene organizacije u kojima će vladati princip poštivanja volje članstva na bazi demokratskog centralizma. Predstavnici KP nisu u pregovorima insistirali na povezanosti sindikalnog pokreta s partijskim, pa čak ni na tome da sindikalni pokret bude priključen Crvenoj sindikalnoj internacionali — Profinterni.⁹³ Oni su, dakle, iz taktičkih razloga bili spremni na takav kompromis, a jednake su bile i instrukcije CK. Složili su se da sindikati i dalje budu organizirani u Amsterdamskoj internacionali⁹⁴ i u drugim profesionalnim internacionalama, a da se radi na zblizavanju i ujedinjavanju međunarodnog sindikalnog pokreta.⁹⁵

⁹¹ Referat G. Dimitrova, Ofenziva fašizma i zadaci Komunističke internacionale u borbi za jedinstvo radničke klase protiv fašizma. Taj je referat u Jugoslaviji raspisivan ilegalno pod nazivom Uskršnja pisanica, čarobna dječja igra u tri slike s pjevanjem.

⁹² IHRPH, KI/206.

⁹³ Crvena sindikalna internacionala ili Profinterna nastala je na savjetovanju sindikalnih predstavnika koje je sazvaio Izvršni komitet Kominterne u srpnju 1920. Tada je dobila ime Internacionalni savjet radničkih sindikalnih saveza. Osnivački kongres održan je od 3. do 19. VII 1921, a osnovni princip na kojem su sindikalni savezi okupljeni bila je povezanost s komunističkim partijama u zemljama u kojima su ti savezi djelovali i, dakako, s Kominternom. U tu je Internacionalu iz Jugoslavije bilo učlanjeno Centralno sindikalno vijeće sa svojim savezima (Nezavisni sindikati). Ta se Internacionala izjasnila za jedinstveni sindikalni pokret svih radnika bez obzira na strukovnu ili političku pripadnost za razliku od Amsterdamske. Međutim, ti principi nisu bili kruti, pa su čak i promijenjeni zbog Francuske konfederacije rada. Profinterna je raspustena 1937. (Mala enciklopedija Prosveta, Beograd 1959, sv. I, str. 44 i sv. II, str. 979—980.)

⁹⁴ Amsterdamsku sindikalnu internacionalu stvorile su u Amsterdamu 28. VII 1919, pod imenom Međunarodno ujedinjenje sindikalnih saveza, sindikalne organizacije SAD i Zapadne Evrope u kojima su radničke partije politički pripadale II internacionali. Po statutu Amsterdamske internacionale, usvojenom 1924. u Beču, u njezine organizacije nisu mogli ući sovjetski i drugi »crveni« sindikati. Iz svake zemlje pripadnik Internacionalne mogao je biti samo jedan sindikat. Osnovni princip te Internacionalne bilo je odvajanje političkog od sindikalnog rada. Iz Jugoslavije je u tu Internacionalu bio učlanjen URSSJ od svoga osnutka 1925. Internacionala je djelovala do 1945, ali je neprestano opadao broj njezinih članova.

⁹⁵ Vidi bilj. 86. Delegati Glavnog inicijativnog odbora za stvaranje Jedinstvene radničke partije bili su Pavle Pavlović, Ljuba Radovanović, Božidar Adžija, Srećko Šilović i Miroslav Pintar. Od socijalista bili su prisutni Ž. Topalović, Bogdan Krekić, Jova Jakšić, Viktor Eržen, Vladimir Pfeifer, Josip Becker i još deset sindikalnih funkcionera iz Zagreba.

Socijalisti su u pregovorima tražili sindikalni pokret neovisan o političkoj partiji, da se u sindikatima odgaja članstvo u socijalističkom duhu, a da oni budu organizirani na profesionalnoj osnovi za cijelu državu. Zahtijevali su da sindikati ostanu u Amsterdamskoj internacionali, da se izjave za međunarodno ujedinjenje sindikata i za likvidaciju Profinterne.⁹⁶ Prema tome, što se tiče sindikalnog rada socijalisti su naročito insistirali na svojim ranijim stavovima jer su na pregovore pristali samo zbog jačanja komunističkih pozicija u URSSJ-u. U to su vrijeme bili donekle spremni i da surađuju s demokratskim građanskim partijama u borbi za demokratizaciju političkog života.⁹⁷

Sva su njihova nastojanja imala cilj da obnove Socijalističku partiju, pa su radi toga bili spremni i na suradnju s opozicionim građanskim strankama ili bilo kojom drugom političkom grupacijom. To ih je, uz jačanje komunista u njihovim organizacijama, navelo na pregovore s KP. Ali, bili su odviše vezani za sindikalni pokret kakav su dotada vodili, pa im se prijedlog o proleterskoj demokraciji činio kao izravan napad na njihove dobro plaćene pozicije u sindikatima. U tome je, dakako, bilo presudno to što su stajali na reformističkim pozicijama pa nisu mogli prihvatiti odlučnu borbu za ostvarenje radničkih zahtjeva i za organizaciju sindikata na koncepcijama koje je predlagala revolucionarna, komunistička struja. Zahtijevanje proleterske demokracije bilo je neposredan povod za oklijevanje socijalista u daljnjem toku pregovora i njihovo konačno napuštanje tih pregovora.⁹⁸ Oni nisu mogli pristati na prijedloge KP — koja je htjela organizirati akcije ne samo unutar sindikata nego i političke akcije radničke klase, dakle voditi ih a ne tražiti — zbog toga što je njihova dotadašnja politička praksa bila oportunistička. Iako su prijedlozi komunista bili formulirani donekle kompromisno, ipak su u biti — i u pogledu sindikalnog rada — bili sasvim suprotni planovima i praksi socijalističkih vođa. Proleterska demokracija značila je stvarnu reorganizaciju rada URSSJ-ovih sindikata, tj. napuštanje dotadašnje prakse ne samo u biranju funkcionera nego i u vođenju politike u sindikatima. U svakodnevnom radu trebalo je potvrđivati stečeno povjerenje, a to socijalisti u URSSJ-u nisu željeli jer su i bez toga dotada imali vodeća mjesta. Komunisti su u pregovorima uporno tražili prihvaćanje svojih prijedloga u vezi sa sindikalnim radom — to su im omogućavale njihove pozicije u URSSJ-ovim savezima, osobito u Hrvatskoj. U to su vrijeme bili, kako je već spomenuto, aktivni u mnogim podružnicama URSSJ-a, a vodeća mjesta imali su u MMO URSS-a Zagreb i nekim upravama u URSSJ-ovim podsavezima.

Premda pregovori nisu uspjeli, a socijalisti nastavili svoju taktiku, pozicije komunista u URSSJ-ovim savezima u Hrvatskoj jačale su i dalje, i to ne samo kao organizatora različitih akcija nego i kao nosilaca

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ *Radničke novine*, 15. II 1936, itd.

⁹⁸ Vidi bilj. 86.

osnovnih koncepcija o radu u sindikatima.⁹⁹ To je došlo do jačeg izražaja potpisivanjem sporazuma između »ljevičara« (komunista) i socijalista 7. I 1936. u Osijeku, gdje su dotada socijalisti također odbijali suradnju. Osnovna misao sporazuma bila je poštivanje volje članstva pri biranju sindikalnih funkcionera, a u skladu s brojnim stanjem svake pojedine organizacije. Dogovoreno je osim toga da se nitko nema prava miješati u poslove podružnica i da se osnuje zajednička redakcija lista.¹⁰⁰ Taj je sporazum osudila centrala URSS-a s motivacijom da se unutar jednog pokreta ne može sklopiti nikakav pakt, a sve ono što je u sporazumu rečeno da je ionako sadržano u pravilima URSS-a i odlukama njegovih foruma. Time je htjela umanjiti značenje tog sporazuma, koji je u velikoj mjeri pokazao u kakvoj su se poziciji našli socijalisti u Osijeku.¹⁰¹

⁹⁹ U toku 1935. i 1936. znatno se povećao broj članova u URSSJ-ovim organizacijama, pogotovo na području Oblasnog odbora u Zagrebu, što je bez sumnje bio rezultat aktivnosti komunista koji su agilno okupljali radnike u sindikatima. U toku 1935. URSSJ je na spomenutom području imao 10.727 članova, a u toku 1936. taj se broj popeo na 13.245 članova. Na području Oblasnog odbora URSSJ-a u Splitu broj članova URSSJ-a bio je odraz situacije u Dalmaciji, ali je i tu bio u porastu. U toku 1935. na tom je području bilo u URSSJ učlanjeno 765 radnika i namještenika, a u toku 1936. godine 1570. (URSSJ 1934—1937, Izveštaj Izvršnog odbora IV kongresa, Položaj sindikalnog pokreta, 5.)

Poslije pregovora razvila se javna polemika o spomenutim pitanjima. U toj je polemici došla do izražaja nemogućnost usklađivanja stavova, i tako se još više produbilo neslaganje između komunista i socijalista. Osim u *Odjeku*, komunisti — i to Stjepan Šalamun i Andrija Žaja — funkcioneri u Savezu drvodjelaca, u zagrebačkim su *Radničkim novinama* iznijeli koncepcije o radu u sindikatima, kakve su komunisti zastupali u pregovorima, pa su tako ta gledišta došla legalno do šireg kruga radnika. Socijalisti su te članke objavili da dokažu kako su za otvoreno iznošenje mišljenja, pa i onih s kojima se ne slažu. (S. Šalamun, Jedinstvo našeg pokreta, *Radničke novine* 28. XII 1935. i A. Žaja, Kojim putem, na i. mj., 11. I 1936.) U tom su smislu pisali i Miroslav Pintar i Adam Katić također u *Radničkim novinama*: A. Katić, O sindikalnom jedinstvu, na i. mj., 1. V 1936, M. Pintar, Ujedinjenje Saveza tekstilnih radnika sa Savezom šivačko-odjevnih radnika Jugoslavije, na i. mj., 18. I 1936. Socijalisti su odgovarali u nizu članaka, a za pitanja sindikalnog pokreta karakteristični su članci R. Grubauer, Što je to proleterska demokratija?, na i. mj., 18. I 1936, J. Jakšić, Na raskrsnici, na i. mj., 29. XI 1935, nepotpisan članak Duhovno jedinstvo, na i. mj., 15. XI 1935. i B. Krekić, Jedinstveni front, *Ujedinjeni sindikati*, 9—10/1935, 135—140.

¹⁰⁰ IHRPH, URSSJ 1936, Pokrajinski odbor i Z. Has, Omasovljavanje sindikata i legalna štampa u Osijeku, Četrdeset godina, n. dj., knj. 4, 296—299. Sporazum je potpisalo šest komunista, od kojih dva člana Saveza metalaca, dva člana Saveza drvodjelaca, po jedan iz Saveza privatnih namještenika i Saveza građevinskih radnika, i osam socijalista. O tome se izvještava u pismu MMO Osijek Pokrajinskom odboru u Zagrebu i Centrali URSSJ-a od 15. I 1936. U tom se pismu navodi da je do sporazuma moralo doći zbog toga što »ljevičari« već više od dvije godine nastoje preuzeti vodstvo URSSJ-a u Osijeku, a da do toga zaista ne bi došlo, socijalisti su se izjasnili za sporazum nastojeći da sačuvaju svoje pozicije. Uz sporazum je izrađen poseban Pravilnik o organizaciji i radu Mjesnog časnog suda u Osijeku, koji je imao zadaću da rješava sporove među članovima MMO-a Osijek ili članovima i organizacijama URSSJ-a.

Posljedica sporazuma bilo je izdavanje lista *Slobodna riječ*, koji je počeo izlaziti 28. III 1936. U tom su listu komunisti u Hrvatskoj, nakon zabrane *Odjeka*, propagirali jedinstvo radničkog pokreta i Narodnu frontu slobode. Posljednji broj *Slobodne riječi* izišao je 24. VII 1936. Glavni urednik bio je Zdenko Has, komunist, iako je kao urednik bio naznačen Josip Kreačić, socijalist. (O izdavanju *Slobodne riječi* usp. navedeni članak Z. Hasa.)

¹⁰¹ IHRPH, URSSJ, 1936.

Oblasna konferencija URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju, održana 15. III 1936. u Zagrebu, znači po svojim rezolucijama i stavovima prevagu utjecaja komunista u sindikatima u Hrvatskoj. Tada su u oblasnu upravu za ovo područje prvi put u većem broju ušli komunisti i pristalice jedinstva — radnici iz radionica i tvornica, koji su unijeli nova gledanja u skladu s osnovnim idejama KP o radu u sindikatima.¹⁰²

U Rezoluciji o organizacionim odnosima težište je stavljeno na stapanje srodnih saveza unutar URSSJ-a na principu »jedno poduzeće — jedna sindikalna organizacija«. Takav organizacioni oblik sindikata bio je potreban radi organiziranja industrijskog radništva, jer se tako moglo koordinirano raditi prije svega u većim poduzećima, a i u cijelim industrijskim granama. Istaknuto je također da se Izvršni odbor Oblasne uprave mora zalagati za moralno i materijalno pomaganje akcije svakog saveza koji na teritoriju Oblasne uprave povede štrajk ili tarifni pokret. Zadaća je Izvršnog odbora i da pokreće akcije socijalno-političkog karaktera, da bude inicijator jedinstva svih saveza na svom teritoriju i da pozove centralu URSS-a na takve akcije. Oblasna konferencija zauzela je stajalište da na suradnju treba pozvati ORS i HRS, a ako vodstva odbiju da se na suradnju pozovu radnici članovi tih organizacija. Sporove unutar pojedinih saveza treba rješavati na principu proleterske demokracije, jer je to jedini način da sindikati budu prave radničke organizacije. U toj su rezoluciji sadržani dakle osnovni zahtjevi KP o radu u sindikatima.¹⁰³ I ostale rezolucije Oblasne konferencije imale su jak pečat komunističkog shvaćanja, iako su se u nekim pitanjima slagale i s mišljenjem socijalista. To su bile rezolucije o kulturno-prosvjetnoj djelatnosti, o privrednom položaju i zakonskoj zaštiti radnika. Odlučeno je da sva »prosvjetno-odgojna društva« na teritoriju Oblasne uprave moraju djelovati na klasnim principima, tj. da rade na klasnom prosvjećivanju radnika. Rezolucija o privrednom položaju i zakonskoj zaštiti radnika, u smislu ranijih zahtjeva URSS-a, stavila je težište na zahtjeve za slobodno učlanjivanje radnika i namještenika u klasne sindikalne organizacije, za slobodno pokretanje akcija kojima je svrha sklapanje kolektivnih ugovora, povećanje nadnica, poboljšanje radnih uvjeta, ispravljanje socijalnog zakonodavstva, osiguranje za vrijeme nezaposlenosti itd. Shvaćanja KP u tim rezolucijama dolazila su do izražaja u pitanjima taktike, načina na koji će se zaključci provesti.¹⁰⁴

Odluke Oblasne konferencije o akciji i agitaciji bile su velikim dijelom također odraz komunističkih gledišta. U njima je istaknuto da zbog promjena u ekonomskom i privrednom životu treba preorijentirati sindikalnu djelatnost u pravcu ostvarenja jedinstva svih klasnih radničkih organizacija ne samo putem sindikalnih foruma nego i stvaranjem inici-

¹⁰² *Radničke novine*, 20. III 1936. To su bili Juraj Bermanec, Andrija Zaja, Stjepan Salamun, Josip Kraš, Simo Crnogorac, Adam Katić, Zdenka Poš, Judita Valaj, koji su ušli u upravni odbor, i Miroslav Pintar i Milinko Mitraković, koji su ušli u nadzorni odbor.

¹⁰³ Isto i IHRPH, URSSJ, 1936. Referent o pitanjima organizacionih odnosa bio je Miroslav Pintar.

¹⁰⁴ Isto. Referent o kulturno-prosvjetnoj akciji bio je socijalist Mirko Kus-Nikolajev, a o privrednom položaju i zakonskoj zaštiti radnika socijalist Eduard Fleischer.

jativnih organa i otporom protiv svakog napada kapitalista i protivničkih sindikalnih organizacija. S tim je u vezi prikupljanje sredstava za štrajkove uvođenjem prireza za borbene fondove, borba protiv štetnih posljedica racionalizacije proizvodnje, za skraćenje radnog dana, protiv pokušaja daljnjeg snižavanja nadnica, protiv nezaposlenosti, rad s omladinom i organiziranje radničke štampe.¹⁰⁵

Izvršni odbor URSSJ-a, na svojim sjednicama od 11—13. V 1936. u Beogradu, osudio je ponovne pokušaje »zavlađivanja« u sindikatima i tražio da se oni najenergičnije suzbiju.¹⁰⁶ Posebno je ogorčenje izazvala odluka o organiziranju radničke štampe, jer je bila u suprotnosti sa zaključkom III kongresa URSSJ-a po kojem odobrenje za pokretanje radničkog lista može donijeti samo centralna uprava URSSJ-a.¹⁰⁷

Neslaganja i sukobi između komunista i socijalista u pitanjima taktike i organizacije došli su do izražaja i u odnosu na Hrvatski radnički savez. Komunisti su nastupanje HRS-a ocijenili kao razbijačko, a njegovo organiziranje kao pokušaj otupljivanja klasne borbe, zbog toga što je vodstvo HRS-a, kod obnavljanja saveza 1935, naglasilo da se nacionalni i socijalni interesi hrvatskih radnika mogu zaštititi strukovnom borbom jedino u suradnji s HSS-om. Komunisti su, ističući važnost povezivanja borbe za nacionalno s borbom za socijalno oslobođenje, pozvali radnike organizirane u HRS-u na jedinstvo akcije i na organizaciono jedinstvo. Ostajući kod svojih gledišta o potrebi suradnje radi stvaranja jedinstvene fronte, komunisti su, osobito u toku 1936, pozivali i vodstvo HRS-a, usprkos njegovu upornom odbijanju, na zajedničke akcije. Akciono jedinstvo trebalo je ostvariti u svakodnevnim zahtjevima za bolje radne i materijalne uvjete, u toku štrajkova. Komunisti su čak osuđivali pokušaje socijalista da suzbiju svaku akciju HRS-a.¹⁰⁸ Oni su dakle, usprkos negativnoj političkoj ocjeni, gledali na HRS kao na organizaciju u kojoj se okupljaju radnici, a to im je bilo najvažnije.

Socijalisti u URSSJ-ovim organizacijama ocijenili su HRS — iz konkurentskih razloga, ali i zbog svojih stavova o sindikatima i zbog ne-

¹⁰⁵ *Radničke novine* 27. III 1936. i IHRPH, URSSJ, 1936. Referent je bio Adam Katić. U vezi s odlukom o radničkoj štampi, komunisti su, nezadovoljni *Radničkim novinama*, pokrenuli list *Radnik* koji je bio glasilo Pokrajinskog odbora URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju. U vrijeme priprema za izdavanje tog tjednika, u kojima su bili osobito aktivni Adam Katić, Juraj Bermanec, Josip Kraš, Simo Crnogorac, Milinko Mitraković, Andrija Zaja, Miroslav Pintar, gotovo svi sastavni savezi s područja Hrvatske toplo su pozdravili njegovo izlaženje i poslali materijalna sredstva. Protiv izdavanja lista bila je centrala URSSJ-a i socijalisti uopće. U tom su listu komunisti u Hrvatskoj, nakon zabranjene *Slobodne riječi*, nastavili objašnjavati potrebu jedinstva sindikalnog pokreta. Uz to su se u *Radniku* iznosili i problemi iz svakodnevnog života u prvom redu radnika. Prvi broj *Radnika* izišao je 13. VIII 1936, a list je zabranjen 1938. Tehnički urednik bio je Vilko Ivanuša, a kao vlasnik naveden je Juraj Bermanec (IHRPH, URSSJ, 1936, fasc. *Radnik*).

¹⁰⁶ *Radničke novine*, 22. V 1936.

¹⁰⁷ Isto, 7. XI 1936.

¹⁰⁸ *Pregled*, 12. X 1935. (Radnik Hrvat: »Zar razbijanje radničkih redova?«); *Proleter*, br. 1, februar 1936. (»Hrvatski radnički savez«); *Radnik*, 13. VIII 1936. (»Hrvatski radnički savez i ekonomska borba radnika«), 4. IX 1936. (»Zašto napada Hrvatski Dnevnik« i »Teške zablude«), 18. IX 1936. (»Ili zajedničke akcije ili zajedničke poraze«), 25. IX 1936. (»Kojim putem?«).

razumijevanja za nacionalno pitanje — kao organizaciju koja je u »suštini antidemokratska i antisocijalna, prema tome fašistička«.¹⁰⁹ Elemente za takvu ocjenu našli u pravilima HRS-a, po kojima je sve do pretkraj 1936, kad su promijenjena, članom HRS-a mogao postati ne samo radnik nego i svaki Hrvat, pa i poslodavac. Oni nisu lučili vodstvo od radnika, pa su cijelu organizaciju proglasili fašističkom, smatrajući da je nacionalni problem uglavnom kulturni i da se prema tome ne može povezivati s ekonomskom borbom radnika u njihovoj strukovnoj organizaciji, koja dakako ne može surađivati s buržoaskom strankom.¹¹⁰

Organizacione i političke pozicije komunista u URSSJ-ovim organizacijama u Hrvatskoj i Slavoniji davale su im dobre temelje za daljnji rad. Stečeni položaj trebalo je zadržati i učvrstiti.

U tome ipak u početku nisu imali podršku Centralnog komiteta, koji je na plenumu u travnju 1936, doduše bez znanja većine članova i kandidata CK i bez znanja Kominterne, zbog već navedenih svojih slabosti, donio nove direktive za rad u sindikatima. U njima je opet stavljeno težište na stvaranje akcionog jedinstva odozdo, tj. na provođenje jedinstvenih akcija za vitalne, svakodnevne zahtjeve radnika u poduzećima, gradovima, pokrajinama i strukama, pa se tako borba za jedinstvo imala svesti na borbu za najelementarnije zahtjeve radnika. Bez sumnje je takav stav bio rezultat neuspjeha pregovora s grupom Ž. Topalovića, jer se u materijalima plenuma ukazuje na to da su se pojedina partijska rukovodstva orijentirala na pregovore s vodstvima i da su od toga očekivala ostvarenje jedinstva.¹¹¹

Na plenumu CK KPJ, održanom ljeti 1936. u Moskvi, osuđena je takva direktiva i ocjena plenuma kao rezultat nepoznavanja stanja u zemlji. Ukazano je na rezultate koje su komunisti postigli u sindikatima u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji, ali je istaknuto da se ipak nisu dovoljno zalagali za sporazum između raznih sindikalnih centrala radi ostvarenja sindikalnog jedinstva; napomenuto je da su poslije prvog neuspjeha prekinuti daljnji pregovori sa socijalistima umjesto da je uspostavljena veza iskorištena za stvaranje bar akcionog jedinstva u pitanjima koja nisu bila sporna. Naglašeno je da komunisti treba da vode bitku za akciono jedinstvo na svim nivoima, od poduzeća do države kao cjeline, i da se s konkretnim prijedlozima zakona o minimalnim nadnicama i jedinstvenog vodstva u štrajkovima obraćaju ne samo vodstvu URSS-a i ORS-a nego i vodstvu HRS-a i kršćanskih sindikata.¹¹² Prema tome se CK pozvao na upute iz 1935. dajući im preciznija objašnjenja.

U toku cijelog tog perioda Komunistička partija nije odstupila od svojih osnovnih koncepcija o sindikalnom radu, tj. od pokretanja radničkih zahtjeva za bolje radne i materijalne uvjete putem sindikalnih organizacija koje su, iako autonomne, u uskoj vezi s političkim pokretom

¹⁰⁹ *Radničke novine*, 20. IX 1935.

¹¹⁰ Isto, 7. IX, 20. IX, 28. IX, 11. XI, 6. XII, 13. XII, 20. XII, i 28. XII 1935. 4. I, 18. I, 15. II, 28. II, 6. III, 20. III, 4. IV, 15. V, 22. V, 7. VIII, 11. IX, 2. X, 15. X 1936.

¹¹¹ Istorijski arhiv KPJ, n. dj. Položaj u zemlji i zadatke KPJ (odluka plenuma CK od aprila 1936), IV Stanje i zadatke KPJ, 388—393.

¹¹² Isto, Rezolucija CK KPJ o taktici i radu partije, 402.

radničke klase. Međutim, zbog situacije u sindikalnom pokretu u Hrvatskoj i Jugoslaviji i promijenjene taktike komunističkih partija prema socijalistima u vrijeme priprema VII kongresa Kominterne zbog porasta fašističke opasnosti, KP je mijenjala organizacione oblike rada u sindikatima i taktiku u politici prema socijalističkim vođama i drugim sindikalnim grupacijama. Do početka 1935. KP je teško pristajala na suradnju sa socijalistima ili drugim grupacijama, što je došlo do izražaja u ideji o stvaranju RSO i uputama o razračunavanju sa socijalističkim funkcionerima. Razlog tome bila je s jedne strane orijentacija svih komunističkih stranaka protiv suradnje sa socijalistima, a s druge strane politička praksa socijalista i njihova gledanja na rad u sindikatima. Ideja o organizacionom i akcionom jedinstvu sindikalnog pokreta, bez obzira na to što ju je Kominternu proklamirala kao parolu oko koje su se imale okupiti različite struje u zapadnoevropskom sindikalnom pokretu, mogla se primijeniti i na prilike u Hrvatskoj i u Jugoslaviji. I tu je sindikalni pokret bio rastrgan i nejedinstven, ali su komunisti bili u sasvim drugačijoj poziciji nego u većini zapadnoevropskih zemalja. KP, kao ilegalna partija, koja je uz to ostala i bez legalnih sindikata, morala je u Hrvatskoj i u Jugoslaviji rješavati prije svega pitanje ulaska svojih članova i simpatizera u druge sindikalne organizacije. Iz toga je slijedila borba za održanje stečenog položaja u njima. Komunistička partija, desetkovana u vrijeme otvorene diktature, tek se postepeno oporavljala, pa partijske organizacije nisu uvijek i s uspjehom mogle rješavati sve postavljene zadatke. Tome su se pridružila i česta nova hapšenja komunisti i njihovih simpatizera.¹¹³

Ipak je KP počela provoditi u život ideje o suradnji sa socijalistima i drugim sindikalnim grupacijama, pa je zbog toga bila spremna i na kompromis. Ali socijalisti, kao ni Hrvatski radnički savez koji je bio pod utjecajem Hrvatske seljačke stranke, nisu bili zainteresirani za jedinstvo i suradnju za koje su se komunisti zalagali. Prvi zbog svojih

¹¹³ Za navedeno razdoblje nema potpunih podataka o organizacionom stanju KP na području Hrvatske. Prema suvremenim partijskim izvorima, početkom 1934. bilo je na području Hrvatske (sjeverne) 455 članova KP, a na području Dalmacije 340 — dakle ukupno 795 članova KP (IHRPH, mikrofilm 701/727—734, Organizacionoe sostojanije KPJ [Organizacioni sastav KPJ] od 16. II 1935). U Pregledu istorije SKJ na str. 213 iznosi se podatak da je 1935. na tom području bilo ukupno oko 1050 članova.

Prema memoarskoj građi izlazi da je:

1933. bilo 100 ćelija s oko 520 članova	1935. bilo 170 ćelija s oko 910 članova
1934. bilo 100 ćelija s oko 550 članova	1936. bilo 180 ćelija s oko 1030 članova

U te brojke nisu uključeni kotari Makarska, N. Gradiška, Sl. Brod i Virovitica (IHRPH, 45/1—1, Memoarska građa, Podaci o broju organizacija i članova KPJ 1919—1956).

Iako se te brojke razilaze za 1934. i 1935. ipak je jasno da partijske organizacije mada su se obnavljale i jačale iz godine u godinu, ipak nisu bile organizaciono dorasle postavljenim zadacima. Osim toga, kao što je spomenuto, dolazilo je do hapšenja komunisti i njihovih simpatizera. Tako je npr. u svibnju 1934. na području Hrvatskog primorja bilo uhapšeno oko 100 komunisti i njihovih simpatizera, a od studenog 1935. sve do proljeća 1936. uhapšeno je nekoliko stotina komunisti i njihovih simpatizera s područja Hrvatske. (AH, Spisi Državnog nadodvjetništva, IHRPH, Policijski kartoni; Pregled istorije SKJ, n. dj. 217.)

stavova o sindikalnom radu, političkog oportunitizma i uopće reformističkih koncepcija, a Hrvatski radnički savez zbog odbijanja vodstva HSS da surađuje u bilo kojem obliku s komunistima. Zbog svega toga nije se moglo u Hrvatskoj (kao ni u Jugoslaviji) ostvariti organizaciono sindikalno jedinstvo. Ipak su komunisti na području Hrvatske i Slavonije uspjeli postepeno preuzeti vodeće pozicije u URSSJ-ovim savezima, pa su tako mogli legalno okupljati radnike. Uporište u URSSJ-ovim savezima bila je komunistima baza s koje su djelovali i na organizirane i na neorganizirane radnike, pa i na radnike učlanjene u HRS i ORS, jer su preko URSSJ-a organizirali u tvornicama i radionicama odbore jedinstva u izborima radničkih povjerenika, štrajkovima i drugim sindikalnim akcijama. URSSJ je tako služio Komunističkoj partiji kao legalna osnova i za političko okupljanje radničke klase. U tome je bio politički uspjeh sindikalnog rada komunistima. U Dalmaciji su komunisti u tom periodu imali slabije rezultate jer su relativno kasno ušli u URSSJ, pa nisu ni mogli u većem razmjeru preuzeti vodeće funkcije.

Pitanje organizacionog ujedinjenja svih sindikalnih pravaca — nakon neuspjeha pregovora sa socijalistima — ostavili su komunisti otvorenim, a u svakodnevnom su se radu orijentirali na stvaranje akcionog jedinstva. To je zahtijevala situacija u sindikalnom pokretu, bez obzira na upute koje je CK donosio prema zaključcima Kominterne.

Opći radnički savez i njegov odnos prema drugim sindikalnim organizacijama

Socijalisti nisu bili jedinstveni ni u koncepcijama o sindikalnoj organiziranosti ni u svom djelovanju. Opći radnički savez — drugu klasnu sindikalnu organizaciju u Hrvatskoj — vodili su socijalisti okupljeni oko V. Haramine, a oni su bili u osobnim i principijelnim sukobima sa socijalistima u URSSJ-u. Sukobi su započeli u rukovodstvima tih saveza u toku 1929. zbog organizacionih pitanja, a još više zbog osobnih razračunavanja. Kako je URSSJ zastupao princip: savez različitih strukovnih saveza, dakle organiziranje sindikata na profesionalnoj osnovi, ORS se u njegovu sklopu nalazio od 1925. kao autonomni savez u kojem su bili organizirani radnici različitih struka. U toku 1929. vodstvo URSSJ-a pokušalo je tretirati ORS kao jedan od svojih sastavnih saveza. Na to je ORS prestao plaćati članarinu i zbog toga je bio isključen iz sastava URSSJ-a 1930.¹⁴

V. Haramina je bio predsjednik Radničke komore u Zagrebu, a i drugi su vodeći članovi ORS-a imali dobro plaćene položaje u različitim ustanovama za zaštitu radnika, pa je i to bio jedan od povoda za sukobe. ORS je zastupao princip centralnog rukovođenja sindikatima, u koje se učlanjuju radnici bez obzira na struku, a njegovo je vodstvo isticalo, kao i socijalisti u URSSJ-u, da sindikalni pokret mora biti neovisan o političkoj partiji, ali da se radnici moraju politički orijentirati prema

¹⁴ *Ujedinjeni sindikati*, 9/1933. i IHRPH, URSSJ, 1933, Oblasni odbor.

socijalističkoj partiji.¹¹⁵ Zadaća sindikata je zaštićivanje materijalnih i radnih strukovnih interesa radničke klase u granicama socijalnog zakonodavstva i uopće zakonskih mogućnosti.

Na zahtjev centrale URSSJ-a 26. IX 1931. Amsterdamska internacionala donijela je zaključak da se ORS ima vratiti u sastav URSSJ-a, jer će u protivnom biti isključen iz njezinog članstva.¹¹⁶ Vodstvo ORS-a je formalno prihvatilo taj zaključak, ali do njegova izvršenja nije nikada došlo. U tom su smislu i vodstvo ORS-a i centrala URSSJ-a pokušavali naći neko rješenje, ali su se i jedna i druga strana čvrsto držale svojih zahtjeva, pa do sporazuma nije moglo doći. Tako je na sjednici »središnjeg upravnog odbora« ORS-a 12. II 1933. zaključeno da će ORS regulirati svoje odnose s URSSJ-om ako ovaj prizna jedinstvo Općeg radničkog saveza i njegovu samostalnost koja proizlazi iz njegovih Pravila i Pravidnika. URSSJ je preko paritetnih komisija tražio izdvajanje radnika pojedinih važnijih industrijskih grana u posebne, samostalne saveze, a kod toga se mislilo na radnike šumske industrije i obrta i radnike prehrambene industrije.¹¹⁷ U tim je granama ORS imao većinu svojih članova, pa je takav zahtjev, s pravom, shvatio kao namjeru centrale URSSJ-a da ga likvidira.

Takvim zahtjevima URSSJ-a pogodovala je i unutarnja situacija u ORS-u, koji je zbog netrpeljivosti u vodstvu od početka 1933. razdijeljen na tri dijela. Dio ORS-a koji je obuhvaćao područje Slovenije, tj. Splošna delavska zveza, izdvojio se 1. III 1933. iz sastava ORS-a zbog nereguliranih odnosa s URSSJ-om i počeo plaćati članarinu ovom savezu. Na traženje V. Haramine iz ORS-a su na sjednici plenuma 10. II 1933. isključeni, zbog osobnih napada na Haraminu, V. Korać i V. Bratković, koji su vodili dio Općeg radničkog saveza za Srbiju. Nakon toga se cijeli dio ORS-a za područje Srbije izdvojio i postao samostalni savez pod imenom Opšti radničko-nameštenski sindikat Jugoslavije. I banjalučka oblast ORS-a nije bila zadovoljna centralnom upravom. Tako je taj savez, zbog unutarnjih sukoba, bio nejedinstven, a to je slabilo njegovo djelovanje.¹¹⁸ ORS je pod vodstvom V. Haramine uglavnom obuhvaćao Savsku banovinu, neka mjesta u Vrbaskoj i Dunavskoj, i od polovice 1933. Dalmaciju, odnosno Primorsku banovinu.¹¹⁹

Do produbljivanja sukoba s URSSJ-om došlo je u vezi s izborima za radničke komore u jesen 1933, kad su predstavnici ORS-a dobili mnogo manji broj mandata u Radničkoj komori Zagreb i tako izgubili svoja

¹¹⁵ *Radnički glasnik*, 29. VII 1933, 27. IV 1935.

¹¹⁶ Vidi bilj. 110.

¹¹⁷ *Radnički glasnik*, 18. II 1933. i 29. VII 1933.

¹¹⁸ IHRPH, URSSJ 1933, Oblasni odbor: *Ujedinjeni sindikati*, 1 i 2/1933, i *Radnički glasnik*, 29. VII 1933. Od 1928. ORS je podijeljen na četiri oblasti — zagrebačku, banjalučku, beogradsku i ljubljansku (*Radnički glasnik*, 10. VI 1933). Pravila Općeg radničko-nameštenskog sindikata Jugoslavije potpisali su 7. IV 1933. Vitomir Korać, Vjekoslav Bratković, Nikola Medeški, Milan Đerić, Mita Čičmašević — funkcioneri tog saveza iz Beograda, Pančeva i Zemuna. Pravila saveza odobrena su 11. V 1933. O sukobu između Haramine i Koraća ima mnogo podataka u zbirci Korać koja se nalazi u Arhivu za radnički pokret Jugoslavije, Beograd.

¹¹⁹ Vidi bilj. 61.

odlučujuća mjesta u njoj. To je bio jedan od razloga da u Zagrebačkoj radničkoj komori osujećuju prijedloge URSSJ-a, a također da odbijaju bilo kakvu zajedničku akciju s tim savezom.¹²⁰

U Dalmaciji je ORS zbog specifične situacije djelovao neko vrijeme bez jače konkurencije URSSJ-a i vodio je Radničku komoru u Splitu. Iako je za osnivanje svojih podružnica na tom području zatražio i dobio pomoć Anđelinovićeve JNS-ovaca, pravu snagu ORS-ovih podružnica činili su komunisti i njihovi pristalice, koji su u vezi s izborima za Radničku komoru bili ušli u ORS. Međutim, zbog politike koju su ORS-ovci vodili u Radničkoj komori Split, komunisti su u rujnu 1934. istupili iz nje, a nakon toga je centrala ORS-a isključila iz njegove uprave u Dalmaciji sve koji se nisu pokoravali njezinim odlukama — dakle komuniste. Poslije toga ORS-ove podružnice u Dalmaciji gube uglavnom svoje članstvo i ORS na tom području ne predstavlja gotovo nikakvu snagu.¹²¹

U nastojanju da popravi svoje pozicije u cijeloj zemlji, vodstvo ORS-a u travnju 1935. postaje inicijator stvaranja akcionog odbora za formiranje Jugoslavenskih radničkih sindikata. S tom je svrhom 25. IV 1935. u Zagrebu održana konferencija predstavnika ORS-a, Narodne strokovne zveze iz Slovenije i Jugoslavenskih nacionalnih radničkih sindikata. Na konferenciji je naglašeno da je cilj tih triju organizacija izgradnja velikih sindikata za cijelu zemlju, koji bi se borili za poboljšanje ekonomskog i socijalnog položaja radnika. Organizacioni oblik toga velikog sindikata bio bi jednak organizacionom obliku ORS-a. U deklaraciji konferencije naglašeno je da se sve organizacije osim »neutralnih« saveza — SBOTIČ-a, SGRJ-a i Saveza službenika socijalnog osiguranja u cijeloj zemlji te Saveza privatnih namještenika u Dravskoj banovini — ako ne pristupe u nove sindikate, smatraju protivničkim organizacijama. Ali sve je ostalo samo na pokušaju.¹²² Održana je još jedna konferencija, i to 17. V 1935. u Beogradu. Tada je odlučeno da se počne raditi na jačanju sindikalnog pokreta u Beogradu i unutrašnjosti.¹²³

Pokušaj ujedinjavanja ORS-a s kršćanskim i režimskim sindikatima svjedoči samo o organizacionoj i političkoj slabosti ORS-a, a nastavak je linije povezivanja s jugonacionalistima na području Dalmacije. Zasad nije moguće detaljno objasniti motive suradnje s jugonacionalistima, ali se može pretpostaviti da su bili posrijedi neki politički računi vodstva ORS-a u vezi s izborima za skupštinu, koji su održani 5. V 1935.¹²⁴

¹²⁰ IHRPH, Radnička komora 1935, fasc. 4300—4400. Predstavnici ORS-a u komori Haramina i Čorko nisu glasali za prijedloge većine komore najavljujući da je ona nelegalni forum.

¹²¹ Vidi bilj. 61.

¹²² *Radnički glasnik*, 11. V 1935.

¹²³ Isto, 15. VI 1935. i IHRPH, Radnička komora 1935, fasc. 6100—6200.

¹²⁴ U *Radničkom glasniku* 5. II 1935. objavljen je članak u kojem se pohvalno govori o organiziranju javnih radova što ga je obećala vlada, odnosno B. Jevtić. U vezi s izborima za Narodnu skupštinu vodstvo ORS-a je preporučilo svojim članovima da prilikom izbora »imaju u vidu bijedan ekonomski i socijalni položaj naših jugoslavenskih radnika« i da prema tome glasaju (Isto, 9. III 1935).

U drugoj polovici 1935, u vrijeme intenzivnog rada komunista na stvaranju jedinstvene fronte, i vodstvo ORS-a izjašnjava se za sindikalno jedinstvo, i to u pitanjima tarifne politike, zakona o minimalnim nadnicama, osiguranja u slučaju bolesti, starosti i smrti, nezaposlenosti, obnove privrednog života itd. Pri tom naglašava nužnost okupljanja radničke klase nasuprot okupljanju buržoaskih grupacija, misleći bez sumnje na Udruženu opoziciju. I ORS je kao i URSSJ bio protiv jedinstvenih organizacija kakve su predlagali komunisti, jer se njegovo vodstvo uvijek borilo za svoje položaje u sindikatima pa je, iako se pokatkad formalno izjašnjavalo za jedinstveni sindikalni pokret, uvijek u tom pokretu gledalo vlastiti interes. Tvrdilo je da je nemoguće uskladiti sve sindikalne pravce koji su u to vrijeme postojali u zemlji.¹²⁵ Ipak je bar načelna odluka o jedinstvu sindikalnih akcija u svakodnevnim vitalnim interesima radnika omogućavala da se ORS-ove podružnice uključe u jedinstvene istupe s URSSJ-ovim organizacijama.

Laviranje vodstva ORS-a između režimskih i sindikalnih organizacija tada već pod utjecajem komunista pokazuje da je ono, u želji da sačuva sindikat i svoje mjesto u njemu, bilo spremno na svako taktiziranje i priklanjanje jačem.¹²⁶

Sklonost suradnji u rješavanju aktualnih pitanja radnika ORS je npr. pokazao na svom VI redovnom kongresu održanom 12. i 13. IV 1936. u Osijeku. Na osnovu zaključaka Oblasne konferencije URSSJ-a od 15. III 1936. kongres su pozdravili predstavnici URSSJ-ovih saveza i ponudili suradnju radi stvaranja akcionog jedinstva radničke klase. Vodstvo ORS-a prihvatilo je taj prijedlog i u socijalno-političkoj rezoluciji kongresa izjasnilo se za jedinstvo gledišta i suradnju u najaktualnijim ekonomskim pitanjima radnika, ali nije prihvatilo organizaciono jedinstvo.¹²⁷

¹²⁵ Isto, 28. IX, 16. XI 1935.

¹²⁶ Tako se može objasniti inicijativa o ponovnom ujedinjenju s Opštim radničko-nameštničkim sindikatom u Beogradu. Takav je prijedlog nastao na sjednici općeg izvršnog odbora ORS-a 15. VII 1935. u Zagrebu. Međutim, Opšti radničko-nameštnički sindikat nije na tu ponudu ništa odgovorio. (Isto, 3. VIII i 24. VIII 1935.) U proljeće 1936. podružnica ORS-a u Belišću angažirala se na ujedinjenju s Opštim radničko-nameštničkim sindikatom, ali bez uspjeha. (Isto, 3. IV 1936.)

¹²⁷ Isto, 25. IV 1936. »Rezolucija po pitanju stava Općeg radničkog saveza Jugoslavije napram ostalim klasnim organizacijama«. U ime Oblasnog odbora URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju kongres je pozdravio M. Pintar. U izvještaju o pristiglim delegatima navedeno je da su došli predstavnici podružnica iz Andrijevara, Belišća, Begova Hana, Garešnice, Drvara, Dobrljina, Dubrovnika, Dubovca, Đurđenovca, Karlovca, Kneževa, Ljeskovice, Mitrovice, Metkovića, Novoselec Križa, Novog Sada, Osijeka, Omiša, Pučišća, Savskog Marofa, Seka, Sente, Siska, Starog Bečēja, Splita, Šibenika, Turopolja, Teslića, Vinkovaca i Zagreba, a da su punomoći dale podružnice iz Čaglina, Čardaka, Mijačice, Modruša, Saborskog, Sarajeva, Srnetice i Varaždina. Tada je iskazano da ORS ima 4658 članova u tim podružnicama i 500 nezaposlenih. ORS je, dakle, bio raspršen po relativno velikom području, po cijeloj zemlji, a broj njegovih članova upućuje na to da usprkos porastu prema 1933. njegove podružnice u svakom od tih mjesta nisu bile velike.

U toku 1936. ORS se uglavnom pridržavao tih odluka, na što ga je bez sumnje navelo nastupanje Hrvatskog radničkog saveza.¹²⁸ S tim je u vezi vodstvo ORS-a i mijenjalo svoj stav prema tom savezu. Dok nije postojala neposredna opasnost za njegove podružnice, ORS nije bio protivnik osnivanja HRS-ovih sekcija, smatrajući da svakoj sindikalnoj organizaciji, bez obzira na motive koji ju pokreću, treba dopustiti legalan rad na zaštiti radničkih interesa.¹²⁹ Ali kad je HRS počeo agitaciju u mjestima i poduzećima u kojima je ORS imao svoje članove, vodstvo ORS-a ocijenilo je njegovo nastupanje kao razbijanje klasnih sindikalnih organizacija upozoravajući da su tom savezu u prvom redu važni interesi građanske partije — HSS-a, a da je njegovo zastupanje radničkih prava čista demagogija.¹³⁰

Vodstvo ORS-a bilo je dakle u tom razdoblju dosljedno u čuvanju egzistencije svog sindikata, spremno u tu svrhu i na suradnju s bilo kojom grupacijom u sindikalnom pokretu. Zastupalo je gledišta o radu u sindikatima karakteristična za socijaliste u to vrijeme, ali je zbog organizacione slabosti saveza i opasnosti njegove likvidacije uvidalo nužnost povezivanja s drugim sindikatima. Ali radi očuvanja svoga položaja bilo je za takvu suradnju u kojoj bi ili imalo inicijativu, pa ne bi bilo primorano na ustupke, ili bi u koaliciji s drugima zadržalo sva svoja prava.

Obnavljanje Hrvatskog radničkog saveza

Hrvatski radnički savez obnavlja svoju djelatnost u vezi s političkim promjenama koje su nastale u Jugoslaviji u vrijeme priprema za izbore od 5. svibnja 1935.¹³¹ Tada Hrvatska seljačka stranka počinje široku aktivnost na okupljanju svojih snaga i obnavljanju organizacija. Kao što je »Gospodarska sloga« imala biti ekonomska organizacija hrvatskog seljaka, tako je HRS, kao sindikalna organizacija, trebalo da obuhvati

¹²⁸ Tako je zaključeno da se održe zajedničke skupštine s URSSJ-om u razdoblju od 26. IX do 11. X 1936, na kojima bi se tražio 40-satni radni tjedan, veće nadnice, donošenje zakona o minimalnim nadnicama itd. Ali održavanje tih skupština bilo je zabranjeno. Jedino je takva skupština održana u Sušinama—Đurđenovcu 27. IX 1936. (*Radnički glasnik*, 10. X 1936). Do stanovite suradnje s URSSJ-om došlo je i u Radničkoj komori Zagreb (Isto, 17. XII 1936). I pored toga je ORS u nekim članovima napadao URSSJ da se ne pridržava proklamiranih postavki (Isto, 6. VI, 10. X 1936).

¹²⁹ Isto, 16. XI 1935, 6. VI 1936. U ovom posljednjem broju u članku pod naslovom »Banditi na poslu« ističe se da se šire glasine kako u ime HRS-a nastupaju »bande«, koje su isprebijale funkcionere ORS-a. Vodstvo ORS-a izrazilo je svoje nepovjerenje prema tim glasinama.

¹³⁰ Isto, 11. VII, 26. VII, 5. IX, 17. XII 1936.

¹³¹ Hrvatski radnički savez osnovan je 19. II 1921, a nastao je zapravo prerastanjem Hrvatskog radničkog kluba (koji je osnovan 1920) u savez. Pravila HRS-a, donesena 23. III 1922, potvrdilo je u ožujku 1923. Odjeljenje za unutarnje poslove br. 50817/1922. Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju. Prema tim pravilima, tj. članu 4, članovi HRS-a mogli su biti redoviti i izvanredni. Redoviti su članovi domaći radnici i radnice, a izvanredni član može biti svaka fizička neporočna osoba, kao i poneka pravna osoba. Izvanredni se članovi dijele na članove utemeljitelje,

radnike Hrvate, a po pravilima saveza u njemu su mogli biti i poslodavci. Tako je HRS imao oblik sindikalne organizacije, a zapravo je bio orijentiran tako da bude u službi HSS-a.

Organiziranje saveza teklo je postepeno od veljače 1935, i to obnavljanjem starih podružnica i stvaranjem novih, a u svibnju 1936. HRS-ovo je vodstvo u jednom programatskom članku jasno iznijelo osnovne tendencije njegova rada.

Prema jednoj izjavi predsjednika HRS-a, zastupnika HSS-a, Ivana Peštaja u Osijeku u drugoj polovici 1936, rad na obnavljanju HRS-a počinje u veljači 1935.¹³² Motivi obnavljanja HRS-a i njegovi ciljevi prvi put su izneseni u *Zagorskom listu* od 31. VIII 1935. u članku »Naša radnička organizacija«. Kao osnovno istaknuto je da treba stvoriti takvu organizaciju hrvatskog radništva »koja neće od njega tražiti, da se radi zaštite svojih socijalnih interesa i radi svoje strukovne borbe odriče svojih narodnih osjećaja, svojeg političkog, kulturnog i vjerskog naziranja itd.«, a posebno je naglašena veza HRS-a sa HSS-om: »Hrvatski radnički savez hoće da svoju organizaciju razvije u vezi s našom narodnom seljačkom organizacijom. Baš u tome leži glavna snaga i glavni preduvjet tog Saveza u budućnosti. Samo u zajednici sa hrvatskim seljacima mogu hrvatski radnici osigurati svoju budućnost.«¹³³ Isticanje povezanosti s HSS-om i njegovim pokretom ostalo je obilježje politike HRS-a u cijelom tom razdoblju. Može se reći da je u obnavljanju rada Hrvatskog radničkog saveza glavnu ulogu imala opredijeljenost njegova vodstva za taj politički pokret, a ne za čisto sindikalnu aktivnost. Sindikalni oblik organizacije trebalo je da posluži samo kao sredstvo okupljanja radnika. Takvu orijentaciju HRS-a potvrđivala su, kao što je već

članove podupiratelje, članove dobrotvora i začasne članove («Začasnim članom može biti imenovan samo onaj kojega takovim zbog osobitih njegovih zasluga za radničke interese ili hrvatsku otadžbinu imenuje glavna skupština Saveza»), pa su po tome, dakle, članovi saveza mogli biti i poslodavci. Prema članu 3 tih pravila sredstva za pokriće troškova Saveza dobivaju se uplaćivanjem članskih priloga redovitih članova, članova podupiratelja, utemeljitelja i dobrotvornih članova, što znači da su financijska sredstva saveza davali i poslodavci. Zbog ta dva člana Radnička komora Zagreb nije evidentirala HRS kao radnički sindikat sve do 1936. kad su pravila promijenjena. Naime, kad je HRS potkraj 1926. zatražio od Radničke komore da ga registrira, ona je to odbila s obrazloženjem da pravila ne odgovaraju osnovnim propisima Zakona o zaštiti radnika u radničkim organizacijama, zbog mogućnosti poslodavačkih utjecaja u savezu, i zatražila da se izmijene ta dva člana. U svom odgovoru od 7. IV 1927. na ta traženja komore vodstvo HRS-a ističe da se samo radnici primaju u organizaciju i da HRS ima svoje podružnice u Zagrebu, S. Marofu, Novom Golubovcu, Varaždinu, Ivancu, Radoboju, Klenovcu, Zlataru, Starom Golubovcu, Osijeku, Brodu n/S, Bregani, Cerju Tužnom, Beletincu, Ivanovom Polju, Zajezdi, Mretiću, Lupinjaku, Krapini, Karlovcu, Voćinu, Šibeniku, Dubrovniku, Splitu i Sarajevu. Poslije uvođenja diktature 6. I 1929. HRS prestaje s radom sve do 1935. U to vrijeme ima samo oko 200 članova. (Spomenica HRS-a 1921—1941; IHRPH, Radnička komora, 1927, fasc. 2301—2600, brojevi 2315, 8254 od 31. XII 1926, 2592; fond Sindikati, 1936, III/D; *Hrvatski radnik*, 1. V 1936. Time se mijenjaju podaci o HRS-u iz bilješke 58 mog rada »Štrajk tekstilnih radnika u 'Tivaru' 1936. godine«, objavljenog u *Putovima revolucije*, 6/1966.)

¹³² *Hrvatski radnik*, 1. IX 1936.

¹³³ U to vrijeme nema službenog HSS-ovskog glasila (a ni HRS-ovog), pa su podaci o tim organizacijama izlazili i u drugim listovima, koji nisu imali karakter službenih novina HSS-a.

rečeno, i njegova pravila, jer su dopuštala učlanjivanje u savez čak i poslodavcima. Ta su se osnovna gledišta u daljnjem toku organiziranja i obnavljanja rada saveza samo dopunjavala. Međutim, zbog napada socijalista i nemogućnosti da se registrira kao sindikalna organizacija počelo se HRS-u davati veće obilježje sindikalne organizacije, pa su potkraj 1936. promijenjena njegova pravila.

Prema vijesti *Zagorskog lista* od 5. X 1935. u početku rujna održana je glavna godišnja skupština HRS-a. Na skupštini se govorilo o organizacionom stanju saveza i izabrana je nova uprava, pa se tako ta skupština može smatrati obnavljačkom.¹³⁴ Ubrzo poslije toga počinju se intenzivnije obnavljati stare podružnice i stvarati nove.¹³⁵ S tim u vezi vodstvo HRS-a uputilo je apel hrvatskim radnicima u obliku letka u kojem ih poziva da stupe u savez.¹³⁶ U letku upućenom dalmatinskim radnicima u prosincu 1935. radni odbor za obnovu HRS-a u Dalmaciji napada rad postojećih sindikata, kao organizacija koje su unijele samo razdor među radnike, jer se jedna struja među njima tobože zalaže za odvajanje sindikalnog rada od političkog (pri tom su mislili na socijaliste), a druga monopolizira pravo na vođenje radničkih borbi ističući da je za jedinstvo proletarijata (očigledno se mislilo na komuniste).¹³⁷ Htjelo se pokazati da su tim organizacijama u prvom redu važni politički interesi, koji su u suprotnosti s interesima hrvatskog naroda čiji su pripadnici i hrvatski radnici. Internacionalna je orijentacija tih sindikata anacionalna, pa prema tome hrvatski radnici ne mogu biti zadovoljni njihovim radom. HRS-ovo vodstvo nije htjelo suradnju ni s komunistima ni sa socijalistima, i zato ih je izjednačivalo u svojoj ocjeni. Međutim, u daljnjem razračunavanju sa socijalistima i komunistima kao akterima u sindikatima HRS-ovo je vodstvo priznavalo bitnije razlike među njima. Na to

¹³⁴ Na toj su skupštini izabrani za predsjednika Ivan Peštaj, za potpredsjednika Josip Orsag, za tajnika Vjekoslav Martinec, za blagajnika Josip Mustafa, za zamjenika blagajnika Juraj Bedek, za zamjenika tajnika Blaž Bratković.

¹³⁵ Tako su među prvima izvan Zagreba osnovane podružnice HRS-a u Oroslavju (u listopadu 1935), Podsusedu (*Zagorski list*, 19. X 1935. »Radnici u Oroslavju pristupaju u Hrvatski radnički savez«, 26. X 1935. »Radnički pokret u Oroslavju« i »Radnici tvornice cementa u Podsusedu«). Nešto kasnije obnovljen je rad HRS-a u Splitu (*Hrvatski rodoljub*, 7. XII 1935. »Obnova Hrvatskog radničkog saveza u Splitu«). U siječnju 1936. (19. siječnja) osnovana je podružnica HRS-a u Varaždinu (*Zagorski list*, 1. II 1936. »Osnovana podružnica Hrvatskog radničkog saveza u Varaždinu«).

¹³⁶ *Pregled*, 12. X 1935. Letak upućen radnicima u sjevernoj Hrvatskoj nije sačuvan.

¹³⁷ Da bi pokazao kako je HRS sindikalna organizacija, radni odbor za obnovu HRS-a u Dalmaciji iznio je u navedenom proglasu zahtjeve za poboljšanje ekonomskog položaja radnika, za slobodno sindikalno organiziranje, za bolje socijalno zakonodavstvo, za bolje radne uvjete i druge zahtjeve koje su iznosile i ostale sindikalne organizacije u svojim rezolucijama. U vrijeme obnavljanja HRS u Dalmaciji nosi naziv Hrvatski radnički strukovni savez za Dalmaciju. Tek poslije godišnje skupštine saveza (za Dalmaciju), u drugoj polovici 1936. mijenja naziv u Hrvatski radnički savez sa sjedištem u Zagrebu, podružnica Split. Na sjednici upravnog odbora Radničke komore Split od 14. IX 1936. primljena su na znanje promijenjena pravila HRS-a i izbor nove uprave. (IHRPH, Radnička komora, 1936, fasc. 8600—8700, br. 8625.)

Original letka upućenog dalmatinskim radnicima nalazi se u Nacionalnoj sveučilišnoj biblioteci Zagreb, Rijetkosti, bez signature.

ih je prisilila situacija u sindikalnom pokretu: jačanje komunista u URSSJ-ovim organizacijama, akcije URSSJ-ovih saveza pod njihovim vodstvom, ali i stavovi Komunističke partije i socijalista prema nacionalnom pitanju. Netrpeljivosti HRS-a prema socijalistima mnogo su pridonijeli sami socijalisti izjašnjavajući se o tom savezu kao fašističkoj organizaciji, a o hrvatskom nacionalnom pitanju kao problemu buržoazije koja nema vlasti, a ne naroda i radničke klase, odnosno kao problemu koji se nipošto ne može uspoređivati s ekonomskim problemima radničke klase, stavljajući ga tako u drugi plan.¹³⁸ To neuočavanje biti nacionalnog problema i njegovo potpuno zanemarivanje, neprijateljski stav prema HRS-u i slabljenje socijalističkih pozicija u URSSJ-u u Hrvatskoj uvjetovali su stav HRS-a prema socijalistima. HRS-ovo je vodstvo ocijenilo socijaliste kao beogradske eksponente u Hrvatskoj i kao otvorene neprijatelje hrvatskih radnika.¹³⁹ Suradnju s komunistima odbacivalo je vodstvo HSS-a u svakoj prilici, pa se tako orijentirao i HRS. Za HRS-ovo je vodstvo jedinstvena fronta koju su tražili komunisti značila podređivanje interesa hrvatskih radnika, pa prema tome i hrvatskog naroda, tuđim interesima, značila je »diktaturu Moskve nad hrvatskim radnicima i seljacima«.¹⁴⁰ Iako je takva ocjena imala elemente koje je HRS pripisivao i socijalistima, ipak je njegov stav prema komunistima imao drugi karakter. Odnos KP prema pokretanju HRS-a i njezin zahtjev za povezivanjem nacionalne i socijalne borbe, jačanje komunista u URSSJ-u i u vezi s tim angažiranje radnika u različitim akcijama koje su vodili komunisti, za HRS-ovo vodstvo bili su zapreka okupljanju radničke klase. Zbog toga je ono nastojalo kompromitirati postavke KP o jedinstvenoj fronti i prikazati ih kao protunarodne, kao razbijanje sloge radnika i seljaka, čiji je jedini zaštitnik HSS. HRS, koji je u sklopu te organizacije, radi također na jedinstvu naroda. Razlika u ocjeni socijalista i komunista, koju je dalo HRS-ovo vodstvo osnivala se na različitim orijentacijama tih grupacija: socijalisti su ocijenjeni kao neprijatelj koji nema oslonca u hrvatskom narodu, dakle kao neprijatelj izvana, a komunisti kao razbijači jedinstva hrvatskog naroda u službi strane sile — Sovjetskog Saveza. Polazeći od postavke da će, kad bude riješeno hrvatsko nacionalno pitanje, biti riješeno i socijalno pitanje, što je zapravo bilo otupljivanje i odgađanje klasne i socijalne borbe u interesu buržoazije, HRS-ovo je vodstvo stavljalo hrvatske radnike u službu HSS-a, a njihovu borbu za nacionalno i socijalno oslobođenje slabilo i usporavalo, pa i time u ionako nejedinstven sindikalni pokret unosilo još veći razdor. Takav stav HRS-ovog

¹³⁸ Vidi bilj. 105. *Radničke novine*, 11. X 1935. *Dr Živko Topalović*, »Revolucionarna i kontrarevolucionarna nacionalna politika«.

¹³⁹ *Hrvatski radnik*, 1. V 1936. »Razvitak Hrvatskog radničkog saveza«, i 1. VII 1936. »Ujedinjeni radnički savez iz Beograda mijenja svoje ime«, 1. X 1936. »Socijalpatrioti i komoraši na djelu«.

¹⁴⁰ Isto, 28. XI 1936. »Radničke skupštine HRS-a«. O tome je pisao i *Zagorski list* 31. VIII 1935, a ima i niz članaka u drugim listovima. Tako u *Hrvatskom radniku* 1. V, 15. VIII, 15. IX, 15. XII 1936, u *Seljačkom domu* 7. I 1937; *Varaždinskim novostima* 20. VIII 1936, *Hrvatskom dnevniku*, 24. V 1936. itd.

vodstva lako je objašnjiv: taj je savez i nastao na poticaj Hrvatske seljačke stranke, pa je njegovo vodstvo bilo instrument politike te stranke među radnicima.

U ožujku 1936. Ivan Peštaj, predsjednik HRS-a, uputio je poruku hrvatskim radnicima sa sličnim sadržajem i ciljem, iako su u njoj više mjesta zauzela čisto sindikalna pitanja, od zahtjeva za sklapanje kolektivnih ugovora do traženja izmjene rada radničkih komora i ureda za socijalno osiguranje radnika u kojima su vodeća mjesta imali socijalisti.¹⁴¹ Isticanje posebnih političkih i čisto sindikalnih zahtjeva HRS-ovo je vodstvo uvijek vezalo uz napade na postojeće sindikalne organizacije, koje nipošto ne zaštićuju interese hrvatskih radnika. U tome je imalo svestranu podršku HSS-a. U svojoj agitaciji HRS-ovo je vodstvo uvijek nastupalo kao predstavnik organizacije koja je u neposrednoj vezi s HSS-om, i tako je nastojalo okupiti radnike. Takav njegov stav može ilustrirati i ovaj dio iz navedenog programatskog članka HRS-ova vodstva objavljenog u prvom broju obnovljenog tjednika *Hrvatski radnik* 1. V 1936: »Hrvatski radnički savez potreban je osobito u današnje doba, kad se vodi hrvatska narodna borba. Potrebno je, da i hrvatski radnici budu organizirani na narodnom temelju onako, kako to shvaća hrvatski seljački narod. To tako hoće, i tako smatra potrebnim najveći broj svih hrvatskih radnika. Oni vide, da u tzv. općim ili zajedničkim organizacijama vode svuda oni, koji nisu Hrvati, pa ti ne zaštićuju dovoljno hrvatske interese. Zato hrvatski radnici osjećaju potrebu za svojom radničkom organizacijom, koja neće posredno ili neposredno biti ovisna od drugih, pa niti radničkih organizacija izvan Hrvatske. A Hrvatski radnički savez mora toj potrebi radništva udovoljiti. Što više on mora sudjelovati u narodnoj borbi, kako bi unio zahtjeve i težnje hrvatskih radnika među opće narodne zahtjeve.«¹⁴²

U organiziranju radnika HRS je pokazao veliko zanimanje upravo za radnike koji su bili vezani uz selo i za radnike-seljake, i to za drvodjelce, u prvom redu za šumske radnike, tekstilce i građevinare, nastojeći da ih pridobije za učlanjivanje u savez isticanjem neophodnosti povezivanja radničkih i seljačkih zahtjeva. Takvi su ciljevi istaknuti i u navedenom programatskom članku: »Kod nas je veoma teško odijeliti radnika od seljaka. Teško je reći za našeg seljaka kada prestaje biti seljak, a postaje radnik. [...] Dobro je i korisno, kad se radnički pokret može osloniti na jaku političku stranku i to baš seljačku stranku, a ne građansku, jer danas je sve politika i ništa nema izvan politike. Kod nas je premalo radnika da bi u dogledno vrijeme mogli imati jaku radničku političku stranku. Zato je najbolje da se mi radnici pridružimo seljacima. I radnička, i socijalna, i ekonomska politika samo je grana političke vlasti.«¹⁴³ Takve parole, uz pritisak poslodavaca koji su se izjašnjavali

¹⁴¹ Isto, 1. V 1936. »Razvitak Hrvatskog radničkog saveza«. Poruku je potpisao i tajnik saveza — Vjekoslav Martinec.

¹⁴² Isto, 1. V 1936. »Što hoće Hrvatski radnički savez?«

¹⁴³ Isto.

za HRS i potpomaganje HSS-a, omogućile su osnivanje niza podružnica u mnogim mjestima sjeverne Hrvatske i u Dalmaciji.¹⁴⁴

Iako je HRS-ovo vodstvo stavilo težište na političku orijentaciju saveza, predsjednik HRS-a Peštaj naglasio je u jednoj izjavi *Hrvatskom dnevniku*, da je savez potpuno neovisan o političkoj organizaciji i da djeluje samostalno, ali u sklopu HSS-ovih organizacija.¹⁴⁵ U jednoj povjerljivoj okružnici HSS-a, upućenoj u siječnju 1937. narodnim zastupnicima i predsjednicima kotarskih i općinskih organizacija, istaknuto je da HRS mora prije svega biti sindikalna organizacija koja će »štititi i unapređivati posebne interese hrvatskog radništva«. ¹⁴⁶ Politička organizacija hrvatskih radnika mora biti prema toj okružnici rajonska ili mjesna organizacija HSS-a, a to znači da radnik organiziran u HRS-u ne smije biti učlanjen u koju drugu političku partiju.

Takav potez bio je bez sumnje rezultat odugovlačenja Radničke komore Zagreb da registrira savez kao radničku organizaciju, a to je bilo vezano uz ocjenu socijalista da je HRS fašistička organizacija. Naime, HRS je 10. XI 1936. zatražio od Radničke komore u Zagrebu da ga registrira i taj svoj zahtjev vezao uz molbu Saveza hrvatskih privatnih namještjenika od 8. X 1936, koji je također zatražio evidentiranje u komori kao namještjenička organizacija. Kako je komora taj zahtjev odbila, na glavnoj godišnjoj skupštini 13. XII 1936, HRS-ovo vodstvo izmijenilo je pravila saveza, tako da su njegovi članovi mogli postati samo »obrtni«, industrijski i trgovački manuelni radnici, te kućno pomoćno osoblje, osigurani kod okružnih ureda za osiguranje radnika ili bratinskih blagajni. Nakon toga HRS podnosi novi zahtjev 21. XII 1936. i tada je uveden u evidenciju komore kao radnička organizacija.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Tako je 2. II 1936. osnovana podružnica u Osijeku (Isto, 1. IX 1936), a 10. V 1936. formirana je sekcija HRS-a u Savskom Marofu i Bregani. U toku svibnja počela je akcija za osnivanje podružnice u Našicama (Isto, 15. V 1936). Osim tih, u toku svibnja 1936. osnovane su podružnice u Koprivnici, Novom Vinodolu, u šumi Samarici, u Ravnoj gori, u Požegi, Samoboru, Novom Marofu, Slavonskoj Orahovici, u Turopolju i u Dubrovniku. Treba naglasiti da su te sekcije, ili negdje podružnice, obuhvaćale radnike uglavnom iz jednog poduzeća ili struke (Isto, 1. VI, 15. VI, 15. XI 1936). U lipnju 1936. osnovana je podružnica u Đakovu (Isto, 1. VII 1936). U toku srpnja stvorene su podružnice u Vinkovcima i Sušine—Đurđevcu (Isto, 15. VII 1936). Zatim su osnovane podružnice u Karlovcu, Bjelovaru, Krapini, Slavonskom Brodu (Isto, 1. VIII, 15. VIII 1936). U prosincu 1936. godine osnovane su sekcije HRS-a u Omišu i Kaštel-Sućurcu (Isto, 15. I 1937).

O potpomaganju napredovanja HRS-a sa strane HSS-a objavljeno je niz članaka u *Hrvatskom radniku*, iz kojih se također vidi da je skupštinama saveza gotovo uvijek prisustvovao delegat HSS-a (Isto, 15. VIII 1936. »Unutrašnja politika« i »Radničke skupštine HRS-a« 1. VIII 1936. »Unutrašnja politika« 1. IX 1936. »Uspjele HRS-ove skupštine Tivarovih radnika«).

¹⁴⁵ Isto, 24. V 1936.

¹⁴⁶ Nacionalna sveučilišna knjižnica, Zagreb, Rijetkosti, Leci HSS, 1937. Takav je stav zauzeo i V. Maček u jednoj izjavi dnevnoj štampi. (Isto, 1. I 1937.)

¹⁴⁷ IHRPH, HRS 1936, Pravila HRS-a; Radnička komora 1936, fasc. 10800—10900, br. 10859; Isto, 15. XII 1936. Izmijenjena pravila HRS-a potvrdila je Kraljevska banska uprava Savske banovine, Upravno odjeljenje, svojim aktom Pov. II broj 8607/36 od 29. XII 1936. Savez hrvatskih namještjenika primljen je u evidenciju Radničke komore Zagreb na izvanrednoj sjednici upravnog odbora od 20. XI 1936, a njegova pravila potvrdila je Kraljevska banska uprava Savske banovine pod Pov. II — broj 2881 od 27. V 1936. (IHRPH, Radnička komora, 1936, br. 10859.)

Ipak, HRS je u praksi nastupao kao sindikalna organizacija, i to naročito u pokretanju štrajkova, jer je tako njegovo vodstvo najlakše moglo djelovati na radnike. Pri tom je nastojalo suzbiti u prvom redu utjecaj komunista iz URSSJ-ovih organizacija, a gdje god je moglo, ograničavalo je radničke akcije.

Upravni odbor HRS-a u lipnju 1936. zabranjuje bilo kakav pokret koji bi podružnice povele bez njegova znanja.¹⁴⁸ U rujnu iste godine izdao je upute o organiziranju štrajkova, po kojima se ne priznaje štrajk ako radnici nisu 10 tjedana učlanjeni u savez i ako ga prije toga nije odobrila savezna uprava. Po tim uputama svaki štrajk treba prijaviti policiji, a tarifni pokret inspekciji rada.¹⁴⁹ U listopadu iste godine upravni je odbor donio odluku da se redovitim članom smatra svaki onaj koji je uplatio članarinu za najmanje šest tjedana.¹⁵⁰ Te su mjere imale osigurati funkcioniranje saveza kao dobro uvedene sindikalne organizacije, ali su u isto vrijeme bile uperene protiv organiziranja radničkih akcija bez znanja uprave. Time se zapravo htjelo spriječiti pokretanje štrajkova i usmjeravanje radnika u njima protiv nastojanja vodstva. To je bilo nesumnjivo zbog štrajkaškog vala koji je u toku 1935. i 1936. zahvatio cijelu Jugoslaviju, a posebno Hrvatsku. Kako su se u organiziranju štrajkova osobito angažirali komunisti, HRS-ovo je vodstvo i na taj način htjelo spriječiti njihov utjecaj na radnike, jer je postojala opasnost da će se u štrajkovima, koji budu pokrenuti bez znanja uprave, pojaviti komunisti ili pristalice jedinstva. HRS-ovo se vodstvo nije izjašnjavalo protiv štrajka kao sredstva radničke borbe, ali ga je tim svojim mjerama nastojalo svesti u granice svojih zahtjeva i zakonskih mogućnosti.¹⁵¹

Ukratko, može se reći da je HRS bio ekspozitura HSS-a među radnicima, iako je imao oblik sindikalne organizacije. To je odredilo i njegove stavove i njegov odnos prema drugim sindikalnim organizacijama.

Ostale sindikalne organizacije

Radnički strukovni savez, Jugoslovenski nacionalni radnički sindikati i Jugoslovenski radnički savez nisu u ovom razdoblju na području Hrvatske bili neka značajnija snaga u sindikalnom pokretu, ali su zbog svoga negativnog stava (nastalog na osnovu razlika u ciljevima) prema

¹⁴⁸ *Hrvatski radnik*, 1. VI 1936.

¹⁴⁹ Isto, 15. IX 1936.

¹⁵⁰ Isto, 1. X 1936. Zbog toga se mora s rezervom uzeti broj organiziranih radnika iskazan na glavnoj godišnjoj skupštini 13. XII 1936. Tada je izneseno da HRS na području Hrvatske ima 46.422 člana i to u 87 podružnica i 56 sekcija u Zagrebu i u isto toliko sekcija u ostalim mjestima. Ako se uzme u obzir da je npr. URSS računao svoje članstvo po uplaćenju kvoti za 52 tjedna, dakle za godinu dana neprekidnog članstva, a kvota je iznosila 0,50 dinara, i to je dakle isključivalo iskazivanje povremenih članova, onda su ove mjere HRS-ovog vodstva išle bez sumnje za tim da s jedne strane iz propagandnih razloga iskaže veći broj članova, a s druge strane da ipak uvede kakvo-takvo stalno članstvo.

¹⁵¹ Isto, 1. V 1936.

klasnim sindikalnim organizacijama otežavali rad komunista na stvaranju sindikalnog jedinstva i pridonosili rascjepkanosti sindikalnog pokreta. Radnički strukovni savez, koji je imao program zasnovan na socijalnoj pravdi i kršćanskoj nauci, zalagao se za uređenje društva u kojemu će javna vlast provesti reformu privatnog vlasništva i radnog odnosa, i to tako da se ograniči upotreba privatnog vlasništva i da se razvije zadružni i socijalizirani oblik poduzeća. Takva bi privreda osigurala radnicima egzistenciju i oslobodila ih njihova proleterskog stanja. Program bi se ostvarivao primjenom socijalnog zakonodavstva, uvođenjem 40-satnog radnog tjedna, utvrđivanjem minimalnih nadnica kolektivnim ugovorima, uvođenjem osiguranja u slučaju starosti, bolesti i smrti, slobodnim udruživanjem radnika i uživanjem svih prava koja iz toga proistječu. Sve to ne bi zahtijevalo da se poslodavci odreknu profita, već bi samo trebalo da usklade svoje zahtjeve s mjerama za poboljšanje položaja radnika.¹⁵² Radnički strukovni savez, kao i kršćanske sindikalne organizacije u svijetu, zalagao se dakle za klasnu suradnju i klasni mir.

Zbog toga ovaj sindikat u razdoblju 1933—1936. nije bio osobito aktivan. Njegov se rad uglavnom svodio na razmatranje radničkih problema i prijedloga za njihovo rješavanje, i to putem štampe. Jedino se jače angažirao u vrijeme priprema i u samim izborima za radničke komore u jesen 1933, kad su njegovi predstavnici uspjeli ući u Radničku komoru u Splitu.¹⁵³

Iz osnovnih načela tog saveza proizlazilo je i njegovo odbijanje suradnje s klasnim sindikalnim organizacijama koju su nudili komunisti. Dakako

¹⁵² *Socijalna pravda*, 25. III 1934. »Kakav je naš program«, 25. IV 1934. Radnički strukovni savez od 29. IX 1928. naziv je za Jugoslovenski strukovni savez, koji je osnovan 9. III 1919. kao kršćanski sindikat za područje Hrvatske. Kasnije je taj savez pristupio Internacionalnom savezu kršćanskih sindikata, a taj je svoj program temeljio na enciklikama papa Leona XIII i Pia XI — »Rerum novarum« i »Quadragesimo anno«. Pravila Jugoslovenskog strukovnog saveza odobrena su 12. VII 1921. Organi *Radnička svijest* 1921. i *Radničko pravo* 1922. Pravila Radničkog strukovnog saveza odobrena su 20. X 1928, a registriran je u evidenciji Radničke komore u Zagrebu 16. XI 1928. U toku 1933. iznosi svoja načela u listu *Hrvatska straža*, a 1934. počinje izdavati list *Socijalna pravda*. Prvi broj tog lista izišao je 25. III 1934, a posljednji 28. XII 1937, ali je izlazio samo povremeno. U toku 1933. na području Radničke komore u Zagrebu ima 3047 članova. U listopadu 1934. na istom području ima 2144 člana. U organizacionom pogledu RSS se dijeli na skupine i kola. Skupine su postojale uglavnom u mjestima gdje je bio veći broj članova po strukama — privatni namještenici, bankovni činovnici, mlinarski i živežarski radnici, trgovački pomoćnici, duhanski radnici, brijački radnici, metalski radnici itd. U mjestima gdje je bilo manje članova postojalo je međustrukovno kolo. Za područje Primorske banovine nema podataka o brojčanom stanju saveza. (V. *Korać*, n. dj., knj. III, 263—265; IHRPH, Radnička komora, 1928, fasc. 8101—8200, 1933, fasc. 3901—4000, 1934, fasc. 9900—10000. *Socijalna pravda*, 30. VII 1934. »Internacionalni Savez kršćanskih sindikata«, 30. X 1934. »Kršćanski sindikati prema korporativnoj organizaciji«.)

¹⁵³ *Socijalna pravda*, 25. IV 1934. (»Crna avet neuposlenosti«) i 5. VI 1935. (»Izbori za samouprave radničkog osiguranja«); *Novo doba*, Split, 20. IV 1936. (»Radnički Strukovni savez«). U članku se ističe da je RSS na skupštini 19. IV 1936. u Splitu zatražio donošenje Zakona o minimalnim nadnicama, izbore za samouprave u uredima za socijalno osiguranje, za nezaposlene — javne radove; B. Janjatović, Izbori za radničke komore u Hrvatskoj. n. dj.

da zbog slabosti tog saveza komunisti nisu s njim gubili značajnog suradnika, ali je takav stav RSS-a onemogućavao zajedničku akciju kad je ona bila potrebna.¹⁵⁴

Jugoslovenski nacionalni radnički sindikati, osnivani od 1930. dalje, također nisu na području Hrvatske bili značajna sindikalna organizacija. Od 1933. postepeno gube ionako malobrojne podružnice, a od 1934. svode se samo na akcione odbore po pojedinim mjestima. Prema svojim pravilima trebalo je da JNRS okupe jugoslavenski orijentirane radnike i da osiguraju njihove nacionalne, ekonomske, moralne, kulturne i socijalne interese, a sve pod zaštitom države i zakona, iako su isticali svoju neovisnost o političkim partijama.¹⁵⁵ Suradnja s državom, odnosno zaštita koju je pružala vlast, imali su za cilj klasni mir, a to je potvrđivala i praksa tog saveza kao i učlanjenost nekih industrijalaca u njemu. Za cijelo vrijeme svoga postojanja nije na području Hrvatske uspio riješiti ni organizaciona pitanja. Trebalo je osnovati niz strukovnih organizacija, ali je organiziranje radnika išlo vrlo sporo, pa su se čak već formirane podružnice raspadale.¹⁵⁶ U toku 1933. došlo je do osobnih razilaženja u vrhovima saveza: između osnivača Stojana Stankovića i »dobrotvora« saveza industrijalca Milana Vape. Stanković je na plenumu saveza, održanom 3, 4, 5. i 6. IX 1933. u Beogradu, isključen. Na tom je plenumu postavljen ultimatum vladi da povuče raspis izbora za radničke komore s obrazloženjem da će u protivnom glavni odbor saveza biti prisiljen da raspusti savez. Također je konstatirano da su sva nastojanja JNRS da okupe radnike ostala bez uspjeha, a kao razlog je navedeno da nisu imali pomoći države.¹⁵⁷ O nemoći tog sindikata da stvori čvrste organizacije svjedoči i namjera njegova vodstva da se stopi s etičkim po-

¹⁵⁴ Tako je npr. bilo u vezi s mogućnošću izbora za samoupravne organe u uredima za socijalno osiguranje radnika u rujnu 1935. u Splitu. Na inicijativu podružnice Saveza grafičkih radnika Jugoslavije trebalo je da se formira akcioni odbor svih sindikalnih organizacija. Takvu je suradnju odbilo i vodstvo URSSJ-a za Dalmaciju s motivacijom »da neće da sudjeluju u zajedničkoj akciji sa sumnjivim predstavnicima nepostojećih i neregistriranih organizacija«. U tom je smislu odgovorio i RSS. (*Radnik*, Split, 21. IX 1935, »Za raspis izbora OUZOR-a«.)

¹⁵⁵ Jugoslovenski nacionalni radnički sindikati nastali su na zemaljskoj konferenciji Glavnog saveza Klubova radničkog ujedinjenja 19. X 1930. u Beogradu, kad su izvršene izmjene pravila tog saveza i promijenjeno ime. (*Rad i trud*, 1. X 1933.) Po programu Jugoslavenski radnički sindikati znače: »1. Iskrenu i faktičnu zaštitu — ekonomskih, moralnih, kulturnih i socijalnih interesa svega našeg radništva, 2. Duboku i nepokolebljivu nacionalnu vlast celokupne naše radničke klase u svima njenim klasnim težnjama i akcijama, 3. Samostalnost i snaga države. Uspešan razvitak i prosperitet domaće privrede i veličinu jugoslovenske nacije«. (Isto, 3. VIII 1931, »Program i osnovne težnje«.) Neovisnost o političkim partijama istaknuta je u Pravilima saveza, koja su objavljena u listu *Rad i trud* 18. I 1931. Pravila JNRS potvrdilo je 12. X 1933. Ministarstvo unutrašnjih poslova br. 34440, a do tog su vremena radili na osnovu potvrđenih pravila Glavnog saveza radničkih klubova. (Isto, 17. IX 1933.)

¹⁵⁶ Tako je npr. bilo s organizacijom u Vukovaru, koja je osnovana 1931. pa 1933. (Isto, 17. IX 1931. i 5. II 1933), Vinkovcima (Isto, 14. IX 1930. i 17. IX 1931).

¹⁵⁷ Isto, 10. IX 1933. Prije raspisa izbora za radničke komore JNRS su se izjasnili za izbore, ali da ih provedu komesari koje će imenovati organi vlasti da se na taj način sačuva »neutralnost« komora.

kretom Miljenka Vidovića, pa da tako dobije svog ideologa.¹⁵⁸ Isto su se tako JNRS na kongresu održanom u Sarajevu od 1. do 3. srpnja 1934. htjeli povezati s »Jugoslovenskom akcijom« i »Bojovnicima«, a u travnju 1935. pokušali su suradnju s ORS-om, o čemu je već bilo govora.¹⁵⁹

Iako JNRS nisu ni po svojim shvaćanjima o djelovanju sindikata ni po svojim organizacijama predstavljali suparnika klasnim sindikatima, oni su, pomažući vlasti i poslodavcima, ponekad u toku štrajkova odigrali ulogu organizacije koja okuplja štrajkolomce, pa su time kočili rad klasnih sindikalnih organizacija.¹⁶⁰ Njihovo propagiranje klasne suradnje odbijalo je radnike od njih, a njihova politika u toku štrajkova još više. Nakon dolaska M. Stojadinovića na vlast u lipnju 1935. počele su pripreme da se u okviru Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ) osnuje radnička sekcija, koja je imala cilj da kanalizira radničke akcije u smislu politike te, tada vladajuće, stranke. Prema pravilniku sekcije njezina je zadaća bila da priredbama, štampom i sličnim akcijama radi na provođenju politike JRZ, a u isto vrijeme na »ostvarenju harmonije i nacionalne solidarnosti klasa«, te da tako pridonese »snošljivijem stanju« u radnim odnosima.¹⁶¹ Takve je ciljeve imao i Jugoslovenski radnički savez, osnovan u drugoj polovici 1936. Njegova je zadaća bila da stvori »jak i jedinstven sindikalni pokret jugoslovenskih radnika i namještenika«, da potiče i predlaže nacрте zakona za rješavanje svih klasnih sporova koji proizlaze iz radnih odnosa, da organizira tarifne komisije sastavljene na paritetnoj osnovi od radničkih i poslodavačkih organizacija i da putem svojih organizacija vrši »propagandu u cilju podizanja nacionalne svesti koja je nužna za razumevanje sviju staleških težnji i ciljeva«. ¹⁶² Kao ni JNRS, ni JUGORAS nije na području Hrvatske u

¹⁵⁸ Isto, 22. X 1933. Međutim, M. Vidović sklopio je sporazum s Radikalnom socijalnom strankom, i tako je taj pokušaj propao. (Isto, 24. XI 1933.) M. Vidović bio je organizator mnogih večernjih i dopisnih škola za obrazovanje odraslih od 1920. u okviru svoga etičkog pokreta.

¹⁵⁹ *Radničke novine*, 6. VII 1934. Jugoslovenska akcija osnovana 7. siječnja 1930, s ciljem da radi na jačanju jugoslavenske nacionalne svijesti, u političkom smislu pokazuje veću aktivnost tek od 22. V 1932. Po svom traženju staleškog parlamenta pripada fašističkim organizacijama, a slična organizacija bili su i »Bojovnici« ili ispravnije »Boj«, koji je osnovan u prosincu 1933. Te dvije organizacije zajedno s još nekim grupacijama formirale su 6. siječnja 1935. »Jugoslovenski narodni pokret — Zbor« na čijem je čelu stajao D. Ljotić. I novi je pokret ostao na traženju staleškog parlamenta. O tome opširnije usp. B. Gligorijević, *Politički pokreti i grupe s nacionalsocijalističkom ideologijom i njihova fuzija u Ljotićevom 'Zboru'*, *Istorijski glasnik*, 4/1965, 35—83.

¹⁶⁰ Tako je bilo u štrajku u tvornici »Hermann Pollack« 1935. u Zagrebu.

¹⁶¹ Na zemaljskoj skupštini za organizaciju sindikata u okviru JRZ 22. III 1936. u Kragujevcu donesen je pravilnik radničke sekcije i izabran je njezin predsjednik — Dragiša Cvetković, ministar socijalne politike i narodnog zdravlja. Sekretar te sekcije postao je Stojan Stanković, ranije osnivač JNRS. (*Jugoslovenski radnik*, 5. IX 1936. »Pravilnik Radničke sekcije Jugoslovenske Radikalne Zajednice [J. R. Z.]«).

¹⁶² Formalno osnivanje saveza predložili su 26. VII 1936. Stojan Stanković, Vojislav Gojković i Dragoljub Mitrović, svi iz Beograda. Pravila su mu zatim odobrena 11. VIII 1936. (Isto, 5. IX 1936, »Pravila Jugoslovenskog Radničkog Saveza«.) Predsjednik saveza bio je Dragiša Cvetković.

ovom razdoblju uspio okupiti radnike usprkos podršci vlasti ne samo u akcijama nego i u okupljanju radnika.¹⁶³

Ove su tri sindikalne organizacije bile dakle za klasnu suradnju i klasni mir. Ali osnovni su se motivi takvog njihova stava razlikovali. RSS je svoje koncepcije zasnivao na zahtjevima kršćanskog morala, JNRS na suradnji poslodavaca i radnika uz zaštitu države, a JUGORAS na praktičnoj politici vladajuće stranke. Te organizacije nisu doduše na području Hrvatske imale jačeg uporišta, ali su ih pomagali i održavali njihovu djelatnost vlast i poslodavci, što objašnjava njihovo nastojanje da spriječe rad klasnih sindikata i da aktivnost radnika usmjere u pravcu političkih programa i interesa svojih pokretača.

Kako klasni sindikati nisu bili jedinstveni, a i opoziciona HSS je stvorila svoje sindikate, ova je situacija uvjetovala razdrobljenost sindikalnog pokreta, političku borbu između pojedinih njegovih struja, a to je opet slabilo udarnu snagu svake od tih struja i napokon udarnu snagu radničke klase u okviru sindikalnog pokreta. Zbog toga je KP, u svom nastojanju da stvori jedinstveni sindikalni pokret, nailazila na niz teškoća: od nemogućnosti da uskladi teoretska gledišta do nemogućnosti da rješava praktična pitanja u pokretanju pojedinih sindikalnih akcija. Iako je ideja sindikalnog jedinstva bila dobro rješenje za radničku klasu u Hrvatskoj, nije se mogla ostvariti zbog toga što su u sindikalnom pokretu djelovale snage na koje Komunistička partija nije imala utjecaja, odnosno nije mogla u konkretnoj situaciji mijenjati njihove odluke i spriječiti ih.

SUMMARY

THE SYNDICATE MOVEMENT IN THE PERIOD 1933—1936 IN THE LIGHT OF THE POLICY OF THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA

In 1933 the Syndicate movement in Croatia, as in Yugoslavia, was heterogeneous and disunited, dragged in several political directions. There were syndicates that worked under the influence of political parties and groups connected with the workers' movement, the *Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije* (URSSJ — The United Workers Syndicate Coalition of Yugoslavia) and the *Opći radnički savez* (ORS — General Workers' Union), others which were under the direction of the opposition bourgeois parties, the *Hrvatska seljačka stranka* (HSS — The Croatian Peasant Party) and the *Jugoslavenska radikalna zajednica* (JRZ — The Yugoslav Radical Union) directed by the regime. The *Hrvatski radnički savez* (HRS — The Croatian Workers' Union) worked under the influence of the HSS, and the *Jugoslovenski radnički savez* (JUGORAS — The Yugoslav Workers' Union) under the influence of the JRZ.

Because of this situation the basic aim of the Communist Party of Yugoslavia was to attain unity of organization and even more of action among workers through

¹⁶³ Na konferenciji u Zagrebu održanoj 1. X 1936. izabran je odbor za Savsku banovinu, a formiran je i odbor u Osijeku. (Isto, 1. XI 1936, »Širom cijele zemlje«.)

joint action within the syndicate framework. The Communist Party laid great stress on strikes, tariff movements, demands for a shorter working day, higher pay etc. — in short, on organizing the working class struggle through the syndicates. This meant that it also had to try to attract unorganized workers into the syndicates. These basic concepts of the Communist Party were not accepted by any of the existing syndicates, not even by those where communists worked. After the proclamation of the Dictatorship in 1929 the Communists were left without their own syndicates, and so entered the socialist ones, especially the URSSJ and to some extent the ORS. These syndicates were in the hands of the socialists and at first they bitterly opposed the entry of communists. When their opposition had no success they tried in every way to thwart the realization of the policy of the Communist Party in the syndicates. But during the period 1933—1936. the communists and their sympathisers, together with other workers, gradually became the deciding force in the URSSJ syndicates throughout almost the whole of Croatia, which was best shown at the Regional Conference of the URSSJ held in March 1936 in Zagreb. The relations between various forces in the syndicate movement and their ideas were most clearly seen during strikes. The strike movement, even though it developed within the existing social, political and economic situation in the country, showed the undoubted influence of the communists in the URSSJ syndicates, because there Unions organized and led most of the strikes.

Because of these conditions in the syndicate movement in Croatia the idea of the Communist Party of Yugoslavia concerning organizational unity in the syndicate movement could not be attained. But in practice — particularly during strikes — unity of action of both organized and unorganized, and sometimes unity of action of workers organized in the URSSJ and workers organized in other syndicate organizations was realized.